

ภูมิปัญญา

กับการปรับตัวในระบบทุนนิยม

วันที่ 24 มีนาคม 2547

หอประชุม เวลา 15.15-17.00 น.

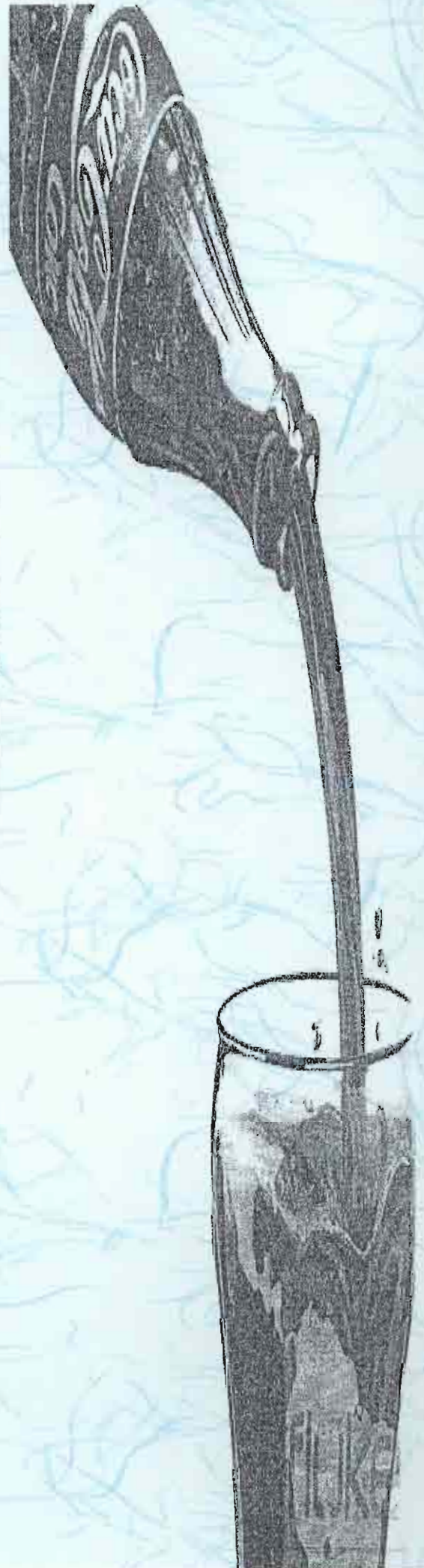
การประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 3

บทถกภูมิปัญญา ท่าทายศดาวรุ้

24-26 มีนาคม 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

สนับสนุนการประชุมโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน :

บนเส้นทาง ‘ผลิตภัณฑ์ชุมชน’ กับ ‘คนกินน้ำแม่เดียวกัน’

มนตรา พงษ์นิต

บทนำ

แนวคิดเรื่อง “ภูมิปัญญา” (wisdom) ในสังคมไทยได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากรัฐบาล ในสมัยช่วงที่เกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ และเข้มข้นขึ้นในสมัยปัจจุบัน แต่หากย้อนมองคู่มือที่วางวิชาการก็พบว่าแนวคิดเรื่องภูมิปัญญาจะได้รับการนำเสนอ อภิปรายและใช้ในการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษามาเนิ่นนานแล้ว แต่อยู่ในรูปของคำศัพท์อื่น ๆ ที่ใช้ในทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เช่น องค์ความรู้ (body of knowledge) วิถีชาวบ้าน (folklore) ฯลฯ ซึ่งทำให้ความหมายลักษณะ และเป้าหมายของภูมิปัญญาเริ่มที่จะมีการใช้แตกต่างกันในแต่ละกลุ่มหรือองค์กรที่มีบทบาทหน้าที่ทางสังคมต่างกัน โดยเฉพาะภูมิปัญญาที่ใช้โดยภาครัฐ กับภูมิปัญญาที่ใช้โดยองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการและองค์กรชาวบ้าน

ถึงอย่างไรก็ตาม ในภาพรวม การรื้อฟื้นเรื่องเกี่ยวกับภูมิปัญญาเป็นการให้ความสำคัญกับชุดของความเป็นท้องถิ่นสำหรับยกระดับมาเป็นค่านิยมหรือวิถีปฏิบัติในสังคม โดยเฉพาะเป็นชุดความรู้ที่ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาเพื่อเข้าไปสัมพันธ์ ตอบโต้กับอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ในหลากหลายรูปแบบ แต่ขณะเดียวกัน การให้ความหมาย ลักษณะและเป้าหมายในการใช้ภูมิปัญญาที่แตกต่างกันดังกล่าว ถึงแม้จะเกิดจากอิทธิพลเดียวกัน คือ โลกาภิวัตน์ บางครั้งก็ทำให้ภูมิปัญญาสาขาต่าง ๆ เข้ามาปะทะสังสรรค์กันได้ทั้งในเชิงกลมกลืนและขัดแย้งกันเอง ภายในปริภูมิหนึ่งซึ่งภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ อาศัยอยู่ร่วมกัน

กว๊านพะเยา เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่พบว่ามีปฏิสัมพันธ์ระหว่างความหมายและปฏิบัติการของภูมิปัญญาที่มีทั้งความคล้ายคลึงและแตกต่างกัน ในลักษณะแรก กว๊านพะเยาเป็นศูนย์รวมของแหล่งน้ำที่มีความสำคัญในเชิงนิเวศวิทยาซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนรอบกว๊านพะเยาและบริเวณใกล้เคียงอย่างลึกซึ้งอันก่อให้เกิดกระแสสำนึกร่วม (collective consciousness) ในการอนุรักษ์กว๊านพะเยาเกิดขึ้น กับในอีกประการคือ กว๊านพะเยาเป็นพื้นที่ที่มีชุมชนตั้งอยู่โดยรอบ มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนมีวิถีชีวิตการทำมาหากิน และอาชีพประการสำคัญของชุมชนเกิดขึ้นมากมายอันเป็นที่มาของภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมในครัวเรือนอันเป็นการก่อสำนึกท้องถิ่นขึ้นมา และถูกดำเนินการเพื่อยกระดับเป็น “ผลิตภัณฑ์ชุมชน” (local products) ของจังหวัดพะเยาด้วยในปัจจุบัน

ความสำคัญคือ สำเนิกร่วมของท้องถิ่น ถูกแยกออกจากกันเมื่อกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้ใช้ภูมิปัญญาในด้านต่างสำหรับใช้ดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต่างกันด้วย แต่ก็ทำให้ภูมิปัญญาในสองความหมายต่างเข้ามากระทบกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อเมืองพะเยาต้องเผชิญกับ กระแสโลกาภิวัตน์ ทุนนิยมและการท่องเที่ยว

ในที่นี้ เป็นการศึกษาในบริบททางสังคมหนึ่งที่ภูมิปัญญาสองสาขาเข้ามาปะทะสังสรรค์กัน โดยมี “กว๊านพะเยา” เป็นพื้นที่ศูนย์กลางของปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว อันทำให้มีการแปล ตีความ และปฏิบัติการในการใช้ภูมิปัญญาเพื่อบรรลุเป้าหมายที่แตกต่างกันในระหว่างกลุ่มองค์กรที่เกี่ยวข้อง ผลจึงเป็นภาพของการช่วงชิงในการให้ความหมายที่ผ่านปฏิบัติการเรื่องภูมิปัญญากว๊านพะเยาในที่สุด

ชุมชนกว๊านพะเยา

จังหวัดพะเยาอยู่ในกลุ่มล้านนาตะวันออกของภาคเหนือในประเทศไทย (ดูแผนภาพที่ 1) ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มหุบเขาเชิงราช-พะเยา โดยมีแหล่งธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ขึ้นชื่อลือชาประจำจังหวัด คือ กว๊านพะเยา ที่ตั้งอยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดพะเยา มีพื้นที่ประมาณ 18 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 12,000 ไร่

กว๊านพะเยาเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำอิง ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากลำน้ำหลายสายที่ไหลลงมาจากเทือกเขาผีปันน้ำหรือคอยหลวง (คอยบุษราคัม) ทางทิศตะวันตกของกว๊านพะเยา นอกจากนั้น น้ำส่วนหนึ่งของกว๊านพะเยาไหลมาจากหนองเล็งทราย ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำอิงที่สำคัญ และลำน้ำอิงก็เป็นลำน้ำเชื่อมระหว่างหนองเล็งทรายกับกว๊านพะเยา ก่อนที่น้ำจากกว๊านพะเยาจะไหลไปทางทิศใต้ผ่านอำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน อำเภอเชียงคำของจังหวัดพะเยา และอำเภอเทิงของจังหวัดเชียงราย และไหลไปพบกับแม่น้ำโขง ที่บ้านปากอิง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายในที่สุด (ดูแผนภาพที่ 2)

กว๊านพะเยาในอดีต มีลักษณะภูมิประเทศเป็นก้นกะทะ ถูกโอบล้อมด้วยคอยหลวง มีลักษณะเป็นหนองน้ำ น้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลากและแห้งในฤดูแล้ง ผู้คนสามารถเดินข้ามฝั่งของกว๊านได้ สมัยก่อนเรียกกว๊านพะเยาว่า “หนองหลวง” “หนองเอี้ยง” ซึ่งมีตำนานการกำเนิดกว๊านพะเยาที่ผูกพันกับการเผยแพร่ศาสนาพุทธในดินแดนแถบนี้ ซึ่งถูกบันทึกไว้ที่วัดศรีโคมคำ (วัดพระเจ้าคนหลวง) ของเมืองพะเยา¹ และได้ถ่ายทอดเป็นความเชื่อของชาวพะเยาสืบมา

ในกว๊านพะเยา พบโบราณสถานและโบราณวัตถุอยู่กระจัดกระจายทั่วไป อาทิ ซากเจดีย์ พระพุทธรูปหินทรายและซากพระเครื่อง พบร่องรอยของชุมชนโบราณอยู่ริมกว๊านพะเยา คือ เวียงด้อมคงอยู่ทางทิศตะวันตกของกว๊านพะเยา ส่วนทางทิศตะวันตกของกว๊านพะเยามีเวียงพระธาตุ

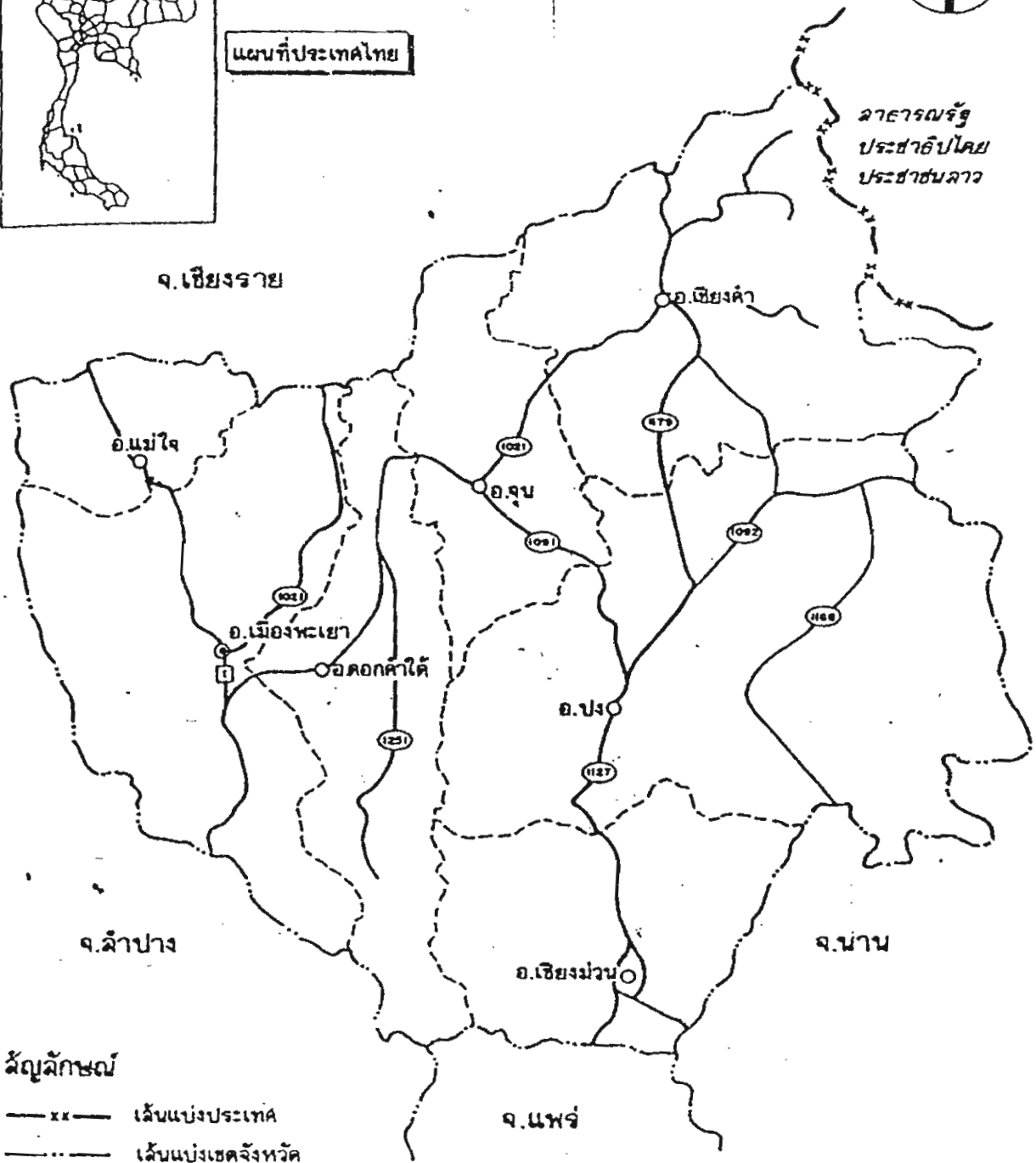
¹ พระธรรมวิมลโมลี, *ประวัติกว๊านพะเยา* (เชียงราย : เชียงรายไพศาลการพิมพ์, ๒๕๒๖).

แผนที่ประเทศไทย

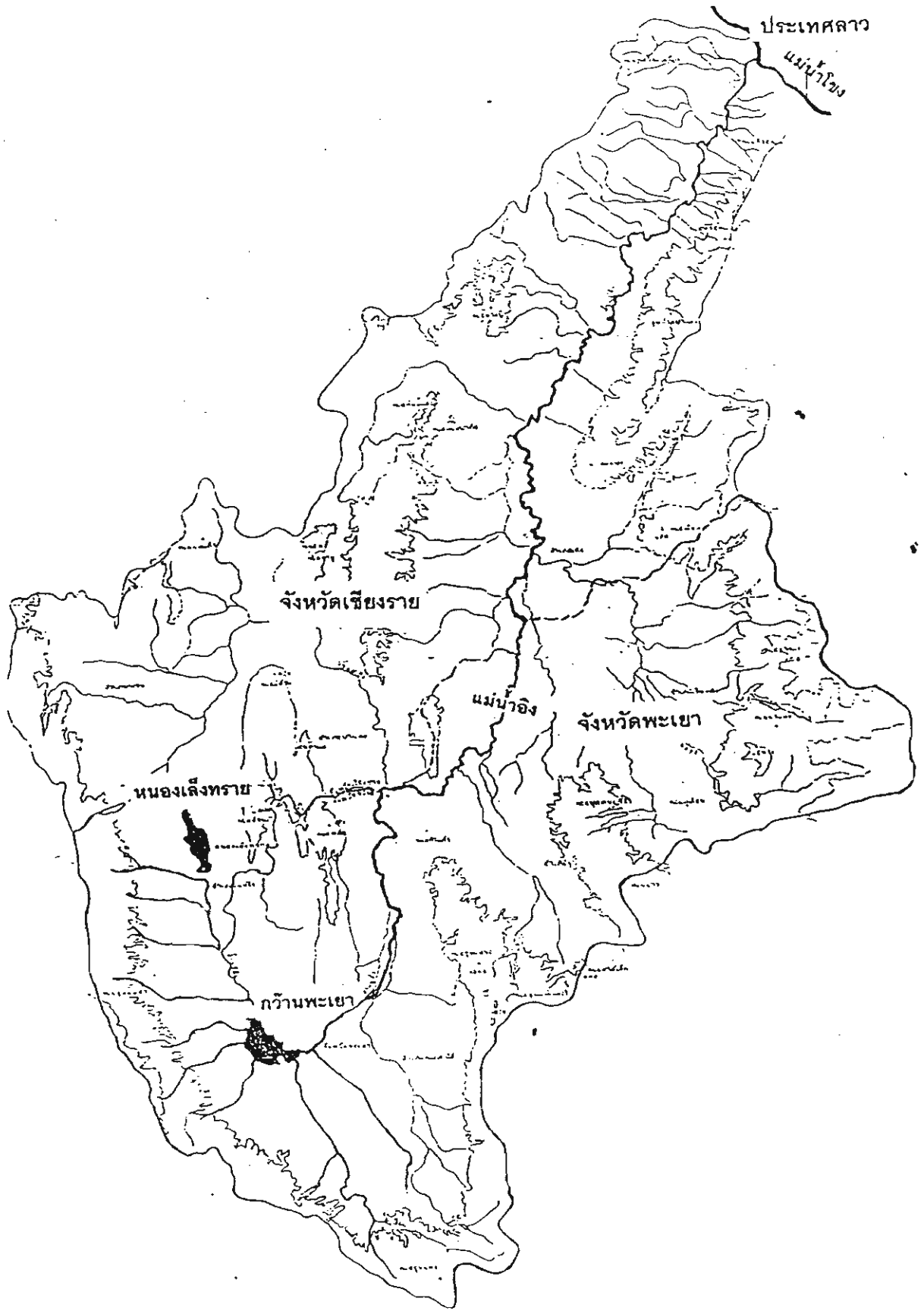
สาธารณรัฐ
ประชาธิปไตย
ประชาชนลาว

- สัญลักษณ์
- xx — เส้นแบ่งประเทศ
 - ····· — เส้นแบ่งเขตจังหวัด
 - - - - - เส้นแบ่งเขตอำเภอ
 - (x) — ถนน
 - ที่ตั้งอำเภอ

แผนภาพที่ 1

แผนที่จังหวัดพะเยา

แผนภาพที่ 2

จอมทอง และเวียงน้ำเด้า (เวียงพะเยา) ซึ่งเป็นเวียงศาสนาและเวียงของผู้ปกครองที่สำคัญของเมืองพะเยาตามลำดับ

ในสมัยที่ขุนจอมธรรม กษัตริย์ผู้ตั้งอาณาจักรภูมามยาวของพะเยา¹ ที่อพยพย้ายจากเมืองเชียงแสน ก็ได้เลือกทำเลนี้สำหรับตั้งอาณาจักร โดยมีกว๊านพะเยาและคอยหลวงเป็นฉากที่สำคัญ เนื่องจากมีลักษณะชัยภูมิที่ค้ำเหมาะต่อการสร้างบ้านแปงเมือง ทำให้เกิดชุมชนน้อยใหญ่ขึ้นรายรอบกว๊านพะเยาในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ในปัจจุบัน กว๊านพะเยาเกิดจากการสร้างประตูระบายน้ำขวางกั้นหนองเอี้ยงและหนองหลวงออกจากลำน้ำอิงทางทิศใต้ที่ไหลไปอำเภอดอกคำใต้ใน พ.ศ. 2482 จึงทำให้เกิดเป็นอ่างเก็บน้ำที่มีน้ำท่วมขังขนาดใหญ่จนกลายเป็นกว๊านพะเยา ทำให้กว๊านพะเยามีระบบนิเวศแบบกึ่งปิด (closed – aquatic ecology system)²

ชุมชนรอบกว๊านพะเยาผ่านเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์มาหลายสมัยตั้งแต่การก่อสร้างอาณาจักรภูมามยาว สมัยที่ถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ จวบจนถึงเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงราย และมีฐานะเป็นจังหวัดที่ 72 ของประเทศไทย ใน พ.ศ. 2520 ในที่สุด

ในปัจจุบันมีชุมชนที่ตั้งอยู่รอบกว๊านพะเยามากมาย ซึ่งชุมชนต่าง ๆ อยู่ในเขตเทศบาลเมืองพะเยาคือ ตำบลเวียง และที่อยู่นอกเขตเทศบาลจำนวน 4 ตำบล คือ ตำบลบ้านด้อม ตำบลสันป่าม่วง ตำบลสาาง และตำบลแม่ใส (ดูแผนภาพที่ 3)

ชุมชนส่วนใหญ่ในอดีตเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมและอพยพมาจากจังหวัดอื่นที่ใกล้เคียง ประกอบกับมีการเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนไทยใหญ่ (เงี้ยว) ในสมัยกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ และคนจีน คนอีสานตามลำดับในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมรอบกว๊านพะเยา และทำประมงพื้นบ้านในกว๊านพะเยา³

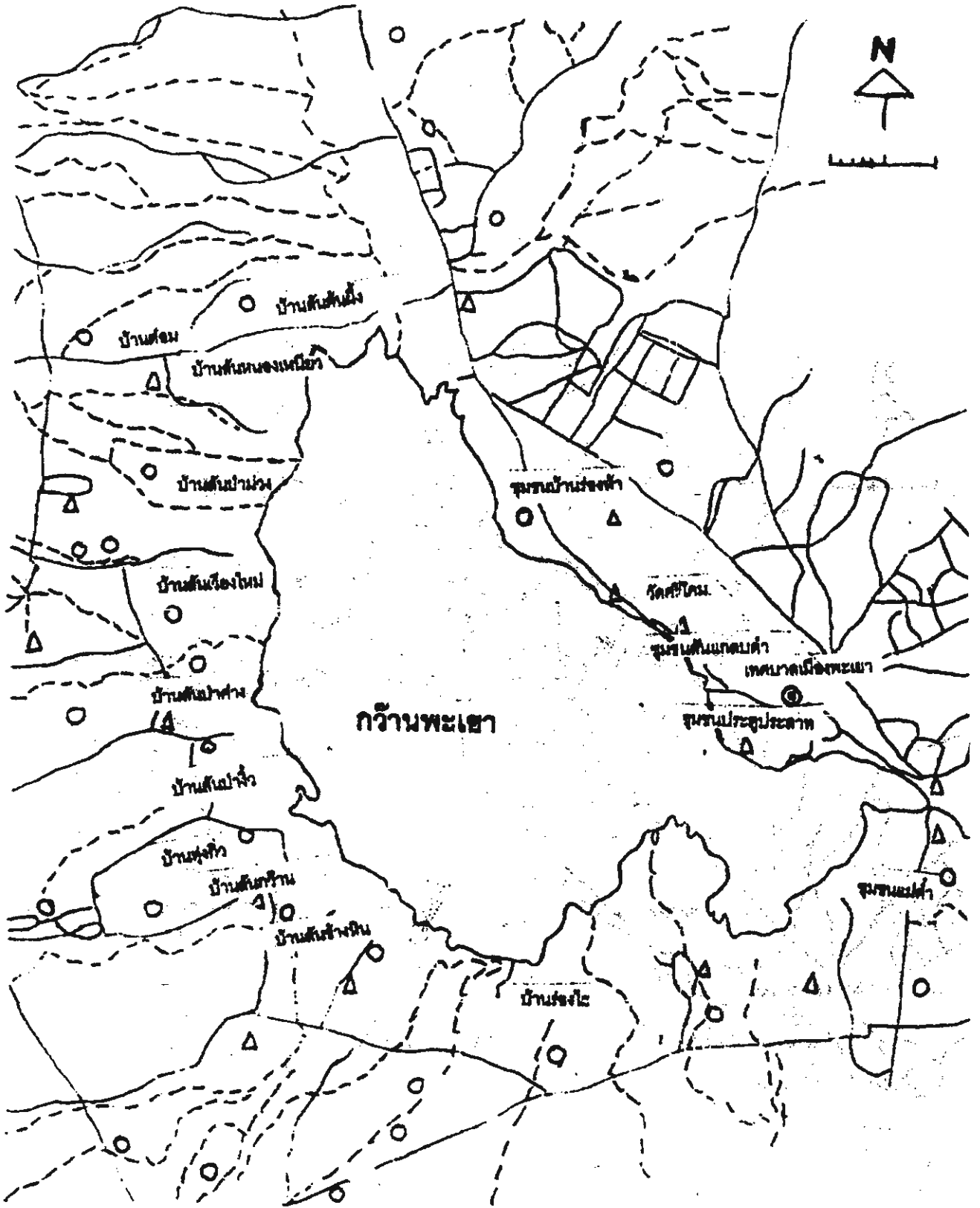
กว๊านพะเยาแบ่งพื้นที่ชุมชนดังกล่าวออกเป็นสองลักษณะกว้าง ๆ ที่แตกต่างกัน คือ ชุมชนกว๊านพะเยาฝั่งตะวันออกเป็นชุมชนเมือง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชุมชนในเขตเทศบาล ส่วนชุมชนนอกเขตเทศบาลจะตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของกว๊านพะเยา ซึ่งเป็นชุมชนชนบท

ชุมชนเมืองที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของกว๊านพะเยา เป็นชุมชนที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อาคารร้านค้าพาณิชย์ และสถานที่ทางราชการตั้งอยู่มากมาย โดยเฉพาะชุมชนริมฝั่งกว๊านพะเยาทิศตะวันออก คือ ชุมชนแม่ต้า ชุมชนประตูประสาธต์ ชุมชนสันแกลบคำ เรือไปจนถึงบ้านแท่นดอกไม้ มีร้านค้า ร้านอาหารสดขึ้นเรียงรายไปตามถนนเลียบกว๊านพะเยาของฝั่งนี้ ในขณะที่ชุมชน

¹ สวัสดิ์ อ่องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2544) หน้า 45 - 47.

² มนต์ สุวรรณ และคณะ, *กว๊านพะเยา นิเวศวิทยาและศักยภาพในการพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว*, (มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, 2534)

³ จันทร์ดิษฐ์ ฟูเฟื่อง และคนอื่น ๆ, *กวนหาปลา - ชีวิตบนผืนน้ำกว๊านพะเยา*, (กรุงเทพฯ : อุษาการพิมพ์, 2546), หน้า 6-13.

แผนภาพที่ 3

ฝั่งตะวันตกของกว๊านพะเยายังคงมีลักษณะเป็นชุมชนชนบทเกษตรกรรมอยู่ แต่ได้รับการพัฒนา ด้านโครงสร้างพื้นฐานเฉกเช่นเดียวกับชนบทอื่น ๆ ของประเทศไทย

นโยบายการพัฒนาภาครัฐ และท้องถิ่นกว๊านพะเยา

กิจกรรมการพัฒนาของรัฐที่เกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยา เริ่มต้นชัดเจนตั้งแต่การสร้างประตูละบายน้ำ พ.ศ. 2482 เป็นต้นมา ซึ่งส่งผลสะท้อนต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนรอบกว๊านพะเยา ตั้งแต่การอพยพหนีน้ำท่วมกว๊านพะเยาไปตั้งอยู่ริมกว๊านพะเยา หลังจากนั้นเป็นต้นมา มีการตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยามากมาย อาทิ สถานีประมงน้ำจืดจังหวัดพะเยา ประมงจังหวัดพะเยา ชลประทานจังหวัดพะเยา^๑ สำนักงานประปาพะเยา สาธารณสุขจังหวัดพะเยา ฯลฯ เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีหน่วยงานทางการปกครองที่เกี่ยวข้องตั้งขึ้นเช่นเดียวกัน เช่น เทศบาลอำเภอเมืองพะเยา องค์การบริหารส่วนตำบล สำนักงานที่ดินจังหวัดพะเยา และศาลากลางจังหวัดพะเยา จนมีการตั้งคณะกรรมการพัฒนากว๊านพะเยา (และการท่องเที่ยว) ขึ้นเพื่อควบคุม จัดการดูแลกว๊านพะเยา^๒

หน่วยงานต่าง ๆ เหล่านี้เข้ามาเกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยาตามบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานราชการนั้น โดยมีกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ และประกาศฉบับต่าง ๆ ออกมาบังคับใช้มากมาย^๓ ส่งผลให้กว๊านพะเยาถูกควบคุมและใช้ประโยชน์ในกิจกรรมหลาย ๆ ด้าน อาทิ เพื่อเป็นแหล่งน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภค แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม แหล่งเพาะพันธุ์ปลา ตลอดจนเพื่อการท่องเที่ยว เป็นต้น

กล่าวได้ว่ากว๊านพะเยาถูกควบคุมและใช้ประโยชน์โดยมีอำนาจของรัฐเป็นศูนย์กลาง ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับกว๊านพะเยาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะผ่านการจัดการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่ปัญหาเรื่องการบุกรุกที่ดิน น้ำเสียในกว๊านพะเยา การป้องกันน้ำท่วมของชุมชนโดยรอบ การแก้ปัญหาการตื่นเงินของกว๊านพะเยา การกำหนดเครื่องมือทำการประมงและแบ่งเขตการทำประมงในกว๊านพะเยา การกำหนดฤดูกาลในการจับและห้ามจับสัตว์น้ำในกว๊านพะเยา

การจัดการดังกล่าว โดยเฉพาะเรื่องการควบคุมการประมงในกว๊านพะเยาทำให้เกิดความขัดแย้งเกิดขึ้นอยู่เป็นระยะ ๆ ระหว่างชาวบ้าน โดยเฉพาะชาวประมงกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ^๔ หรือแม้กระทั่งปัญหาการทำงานของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยาซึ่งต่างคนต่างทำและขัด

^๑ สภากาชาด วิเศษ และศิริวรรณ มโนวงศ์, รายงานการศึกษา กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกว๊านพะเยา, (มปท. : มปป.).

^๒ เพิ่งว่าง.

^๓ ในรายงานของทางราชการในจังหวัดพะเยามีการบันทึกถึงความขัดแย้งระหว่างสองฝ่าย ซึ่งชาวประมงถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่รัฐเนื่องจากฝ่าฝืนประมงในเขตที่ห้ามจับสัตว์น้ำในกว๊านพะเยา

แย่งกันเอง บางครั้งก็ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาของกว๊านพะเยา⁸ บางปัญหาถูกเชื่อมโยงให้เป็นเรื่องการเมืองท้องถิ่น⁹ หลาย ๆ ปัญหายังคงคาราคาซังมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้จะมีการพยายามแก้ไขอยู่ตลอดเวลา

โดยสรุปแล้ว นโยบายการพัฒนาของภาครัฐต่อกว๊านพะเยามีหลายด้านที่เข้ามาสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน ที่สำคัญของนโยบายพัฒนากว๊านพะเยาคือ การรักษาแหล่งน้ำขนาดใหญ่ของชาวพะเยาเอาไว้ เพื่อประโยชน์ทางการอุปโภคบริโภค เพื่อการเกษตรกรรม การรักษาและเพาะพันธุ์ปลา และการท่องเที่ยวเป็นหลัก

ถึงอย่างไรก็ตาม นโยบายการพัฒนาจังหวัดและกว๊านพะเยา ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนที่ตั้งอยู่รอบกว๊านพะเยาตั้งแต่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต โดยเฉพาะชุมชนเมือง ส่วนในชุมชนชนบทฝั่งตะวันตกของกว๊านพะเยามีพัฒนาชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบลได้เข้าไปช่วยเหลือและพัฒนาในด้านต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะด้านอาชีพของชาวบ้านตามนโยบายของภาครัฐ ซึ่งในปัจจุบันนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) มีบทบาทอย่างสูงกับชุมชนดังกล่าวในการพัฒนาอาชีพของชาวบ้านให้เกิดขึ้น

ประเด็นสำคัญในที่นี้คือ การพัฒนาอาชีพของชาวบ้านรอบกว๊านพะเยาเป็นสิ่งที่สำคัญมากในสายตาของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งพิจารณาเห็นว่าชุมชนรอบกว๊านพะเยามีศักยภาพและความเหมาะสมหลายประการซึ่งมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำ โดยนำแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสู่กว๊านพะเยาและชุมชน โดยรอบ เนื่องจากมีทำเลที่ตั้งที่นับว่าเป็นจุดศูนย์กลางของจังหวัดพะเยา ซึ่งมีทั้งแหล่งท่องเที่ยวและศูนย์บริการการท่องเที่ยวที่อยู่ในเมือง แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเลือกซื้อสินค้าประจำจังหวัด

ผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกว๊านพะเยา

ภูมิปัญญาจากท้องถิ่นสู่ตลาดโลก

รัฐบาลทักษิณประกาศแผนการพัฒนากิจการขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs) ใน พ.ศ. 2544 ซึ่งต่อมาเรียกว่านโยบาย “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” (OTOP) โดยหยิบยืมแนวคิดและแนวทางการดำเนินงานจากญี่ปุ่น และรัฐบาลญี่ปุ่นได้มาให้ความช่วยเหลือทางด้านเทคนิคและส่งทีมผู้เชี่ยวชาญมาช่วยในส่วนราชการ และมาช่วยฝึกการทำงาน SME แก่ชาวบ้าน

⁸ เช่น โครงการขุดลอกกว๊านพะเยา การถมที่ลงในกว๊านพะเยา และการเฝ้าระวังคุณภาพน้ำกว๊านพะเยา เป็นต้น

⁹ “หอคานจะประมงขวาง สัมผัสคอนโลกกว๊านพะเยา”, *ผู้จัดการรายวัน* (10 มี.ค. 2537) : 37.

¹⁰ “ประมงกว๊านพะเยาด้านขุดลอก หวั่นคันดินทำน้ำท่วม-ถนน 4 เลน”, *มติชนรายวัน* (25 ก.ค. 2543).

¹¹ “คนพะเยาซื้อสินค้าด้านเทศบาลถอมกว๊าน”, *ผู้จัดการรายวัน* (19 ส.ค. 2536) : 2.

สาเหตุหนึ่ง คือ รัฐบาลปัจจุบันมีประสบการณ์และได้เรียนรู้จากเศรษฐกิจขาลง ซึ่งทำให้เห็นว่าแม้แต่ SMEs เท่านั้นที่ปรับตัวได้ดีกว่าและง่ายกว่าภาคอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ การที่เศรษฐกิจจะฟื้นตัวได้ดี จะต้องกระทำการโดยผ่านกระบวนการส่งเสริมธุรกิจขนาดเล็ก การอยู่รอดของ SMEs ทำให้เกิดการจ้างงาน เพิ่มกระแสเงินไหลเวียนจากการส่งออก กำลังซื้อก็จะแข็งแกร่ง ปัจจัยเหล่านี้ช่วยให้การฟื้นตัวและเร่งการอยู่รอดของภาคอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ท้ายที่สุด SMEs เอง เป็นตัวจักรในการขับเคลื่อน การเจริญเติบโตของเศรษฐกิจในชนบทในประเทศ รัฐบาลจึงเน้นคอบทบาทของ SMEs อย่างมาก ดังนั้นจึงให้การส่งเสริม SMEs ทุกภูมิภาคทั่วประเทศโดยหวังในการฟื้นตัวและขับเคลื่อนการเจริญเติบโตภาคอุตสาหกรรมทั้งหมด

ในปัจจุบัน จึงเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม มีความสำคัญมากที่สุดและเป็นองค์กรพื้นฐานที่เป็นตัวเร่งการฟื้นตัวของเศรษฐกิจ เป็นตัวจักรที่ทำให้ไทยเติบโตทางด้านเศรษฐกิจและสังคม SMEs เป็นอุตสาหกรรมการผลิตสินค้าเพื่อการบริโภคในครัวเรือน เช่นเดียวกับการส่งออกไปยังต่างประเทศเพื่อนำรายได้เข้าประเทศ และสุดท้ายนี้ SMEs ยังก่อให้เกิดการสร้างงานและการฝึกหัดคนในชนบทอีกด้วย ที่ส่งผลให้รายได้ก็กระจายไปทั่ว เป็นการลดช่องว่างระหว่างเขตเมืองและชนบทในทางเศรษฐกิจลงไป

SMEs ในระดับท้องถิ่น ได้รับการส่งเสริมอย่างจริงจังจากกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม มีการวางแนวทางไว้กว้าง ๆ ในระดับประเทศ ด้วยเหตุผลที่ว่าอุตสาหกรรมในครัวเรือน มีความสัมพันธ์ที่ยาวนานกับวิถีชีวิตของชนบทประเพณีสังคมไทยในชนบทย้อนหลังไปในประวัติศาสตร์และมีมาควบคู่กับเกษตรกรรม ผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่นได้ถูกใช้และผลิตกันภายในครัวเรือนอยู่แล้ว ด้วยการสะสมภูมิปัญญาท้องถิ่นและส่งผ่านความรู้ต่อมายังชนรุ่นหลัง วัตถุดิบในท้องถิ่นได้กลายมาเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อการบริโภคและใช้ในชีวิตประจำวัน บางผลิตภัณฑ์มีชื่อเสียงในด้านคุณภาพและประโยชน์ในการใช้สอย ขณะที่ส่วนอื่นมีเอกลักษณ์ทางด้านศิลปะการออกแบบและตกแต่ง ต่อมาได้กลายมาเป็นความงดงาม ในขณะที่เดียวกัน อุตสาหกรรมในครัวเรือนหลายอย่างได้กลายมาเป็นของที่ระลึก ซึ่งต่อมากลายเป็นเอกลักษณ์และสัญลักษณ์ของหมู่บ้าน

ต่อมาผลิตภัณฑ์ได้มาเข้าตาผู้ประกอบการในท้องถิ่นและข้าราชการ ผลิตภัณฑ์จึงได้มีการพัฒนาทั้งปริมาณและคุณภาพ ได้มีการฝึกหัดชาวบ้านเพื่อความก้าวหน้าทางด้านผลิตภัณฑ์โดยมีการแนะนำเทคนิควิธีการสมัยใหม่จากเจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้ประกอบการท้องถิ่น ก่อให้เกิดตลาดที่กว้างมากขึ้น ภายใต้นโยบาย OTOP อุตสาหกรรมในครัวเรือนเป็นที่รู้จักกันในฐานะผู้ประกอบการขนาดเล็ก ซึ่งศิลปะและวัตถุถูกนำมาจัดแสดงโชว์ในทางเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดการหมุนเวียนของการส่งออกรายได้และการจ้างงานแก่ชาวบ้าน ทำให้เกิดการกระจายของรายได้ในเศรษฐกิจชนบท นำเงินตราต่างประเทศเข้ามาผ่านการส่งออก ในที่สุดก็ทำให้ไทยมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของตลาดโลกในระดับนานาชาติ

แนวคิดของนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของรัฐบาล เป็นแนวคิดที่จะสร้างความเจริญให้แก่ชุมชน นำไปสู่การมีรายได้ที่มั่นคงและต่อเนื่อง ประชาชนพึ่งตนเองได้ในที่สุด กิจกรรมหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เป็นเครื่องมือที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของสังคม การดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง เป็นกลยุทธ์ที่อาศัยตำบลเป็นหน่วยการพัฒนาเบื้องต้นและรวมเป็นเครือข่ายภายใต้ตำบล โดยมีนโยบายของรัฐบาลที่เอื้อให้การดำเนินโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เป็นไปอย่างสะดวก คือ นโยบายการพักชำระหนี้ กองทุนหมู่บ้าน และอินเทอร์เน็ตตำบล¹⁰

ดังนั้น นโยบาย OTOP จึงเป็นโครงการเร่งด่วนที่ถูกตั้งขึ้นมาสำหรับรัฐบาลชุดนี้ โดยอยู่บนพื้นฐานของการนำภูมิปัญญาแต่ละท้องถิ่นแต่ละหมู่บ้านที่มีการนำวัตถุดิบในท้องถิ่นมาผลิตโดยใช้ภูมิปัญญาของตนเอง ซึ่งมีการสนับสนุนเทคนิควิธีการสมัยใหม่ในการดำเนินการของ OTOP แต่ต้องสามารถสะท้อนเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น ๆ ได้ ที่เชื่อว่าจะส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองของชุมชนและท้องถิ่นนั้น ๆ ได้

ชุมชนรอบกว๊านพะเยาได้กลายเป็นเป้าหมายสำคัญของจังหวัดพะเยาในการส่งเสริมการดำเนินงาน OTOP ในชนบทตามนโยบายของรัฐบาลด้วยเช่นกัน โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของจังหวัดพะเยาจึงสนองต่อเป้าหมายของจังหวัด และนโยบายของรัฐบาล ผลิตภัณฑ์ในตำบลมีความเหมาะสมกับสภาพของชุมชน มีความจำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวันของชุมชน ตลอดจนได้รับการสนับสนุนจากราชการ ทั้งยังมีการประสานสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานที่สนับสนุน¹¹

ปรากฏการณ์ของชุมชนรอบกว๊านพะเยามีหลายคน¹²รายงานพบว่า ชุมชนรอบกว๊านพะเยา โดยเฉพาะชุมชนที่เรียงรายอยู่ทางทิศตะวันตกของกว๊านพะเยามีภูมิปัญญาท้องถิ่นทางด้านอุตสาหกรรมในครัวเรือนมาตั้งแต่ครั้งอดีต อย่างน้อยที่สุดก็เมื่อประมาณ 20 – 30 ปีที่ผ่านมา เริ่มตั้งแต่ตำบลสันป่าม่วงมีผลิตภัณฑ์การแปรรูปจากผักคตบชวา ตำบลบ้านสาวมียุติกรรมผลิตภัณฑ์สักรัดกรหิน พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา และผลิตภัณฑ์ถนอมอาหารปลาสามปลาปัก และตำบลแม่ใสมีผลิตภัณฑ์การตีมีด

แต่เดิมผลิตภัณฑ์ชุมชนเหล่านี้ ก่อกำเนิดขึ้นมาจากอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ผลิตขึ้นมาเพื่อใช้ในการบริโภคและใช้สอยในครัวเรือนและชุมชน เช่น ปลาสามปลาปัก ซึ่งถือเป็นการถนอมอาหารที่กระทำกันมาอย่างเนิ่นนานของประชาชนในภาคเหนือ การตีมีด การสักรัดกรหินและพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ก็เป็นอุตสาหกรรมใช้สอยและการจรรโลงศิลปวัฒนธรรมของเมืองพะเยาตามลำดับที่มีอยู่อย่างเนิ่นนาน

¹⁰ Preecha Kuwintpant, *The Study of SMEs in Thailand : A General Overview*, paper number 137 Economic Research Center Economic School Nagoya University, 2001.

¹¹ ศรีมา กิพงษ์ และคนอื่น ๆ , *การศึกษาดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของจังหวัดพะเยา ปี 2544* (การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2545).

¹² วิมล บึงเมืองเหล็ก, “ภูมิปัญญาท้องถิ่นรอบกว๊านพะเยา”, ใน *ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา*, บรรณาธิการโดย(กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ).

แต่บางผลิตภัณฑ์ อาจถือกำเนิดขึ้นมาเมื่อประมาณ 10 - 20 ปีเมื่อเกิดการสร้างประตูละบายน้ำขวางกั้นลำน้ำอิงกับกว๊านพะเยา จนทำให้มีพื้นที่น้ำขนาดใหญ่เกิดขึ้นในบริเวณแถบนี้ ผักตบชวาที่มีอยู่ในกว๊านพะเยา สมัยก่อนชาวบ้านอาจจะเคยนำมาแปรรูปเพื่อเป็นเครื่องมือใช้สอยอย่างง่าย ๆ ไม่กี่ประเภทที่ใช้กันอยู่ในครัวเรือน

การสนับสนุน และสนองนโยบาย OTOP ของจังหวัดพะเยาทำให้อุตสาหกรรมในครัวเรือนข้างต้นถูกยกขึ้นมาโฆษณาประชาสัมพันธ์เป็นสินค้าประจำจังหวัดที่เกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านรอบกว๊านพะเยา มีเจ้าหน้าที่ของรัฐจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้าไปสนับสนุนการดำเนินการตั้งกลุ่มอาชีพและผลิตภัณฑ์เกิดขึ้น มีการบรรจุข้อมูลประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในอินเทอร์เน็ตของจังหวัด มีการส่งวิทยากรเขาไปฝึกอบรม การประดิษฐ์ลวดลายใหม่ ๆ พาไปศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ สนับสนุนเครื่องมือการผลิต งบประมาณจากหน่วยงานราชการ และ อบต. ตลอดจนนำผลิตภัณฑ์ชุมชนไปประชาสัมพันธ์ออกร้านตามงานเทศกาลต่าง ๆ ทั้งต่างจังหวัดและในกรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดการติดต่อกับพ่อค้าคนกลางและบริษัทจากต่างประเทศในการสั่งซื้อสินค้า ผลิตภัณฑ์ชุมชนจังหวัดพะเยาจึงเริ่มมีชื่อเสียงมากขึ้น

ในความเป็นจริง ผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกว๊านพะเยาตามแนวทางของการส่งเสริมอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม ตลอดจนนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของรัฐบาล ส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มอาชีพในหมู่บ้านต่าง ๆ เกิดขึ้น และก็ส่งผลให้เกิดผู้ประกอบการเอกชนในผลิตภัณฑ์ชุมชนนั้น ๆ ในหมู่บ้านเกิดขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน สิ่งที่พบเห็นคือ ชุมชนรอบกว๊านพะเยา มีกลุ่มผลิตภัณฑ์และผู้ประกอบการเอกชนตั้งเรียงรายตามถนนพหลโยธินสายเก่าริมหมู่บ้านเกิดขึ้น

ถึงอย่างไรก็ตาม ผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกว๊านพะเยาก็ได้รับการสนับสนุนอยู่ตลอดมา จนทำให้มีผู้สั่งซื้อสินค้าทั้งรายเล็กรายใหญ่ทั้งภายในและภายนอกเข้ามาติดต่อกันมาช้านาน นอกจากการขายปลีกในจังหวัดพะเยา ทำให้วัดดูดิบในการผลิตมีไม่เพียงพอ จึงมีการตั้งและรับซื้อวัตถุดิบจากนอกชุมชนเพื่อให้เพียงพอและรองรับกับตลาดที่กว้างมากขึ้น หินที่มาสกัดเป็นครกจึงเป็นหินจากภูเขาในตำบลหมักกา อำเภอเมืองพะเยาที่อยู่ไกลออกไป ปลาจิ้นที่นำมาถนอมอาหารรับมาจากจังหวัดอ่างทอง จังหวัดชัยนาท ก้านผักตบชวาสำหรับแปรรูปเป็นเครื่องใช้รับมาจากจังหวัดเชียงใหม่ นครสวรรค์ และสุพรรณบุรี นอกเหนือที่บางส่วนเป็นวัตถุดิบที่ได้มาจากทรัพยากรในท้องถิ่น โดยเฉพาะปลาและผักตบชวาจากกว๊านพะเยา

บางผลิตภัณฑ์ที่เป็นที่ต้องการของตลาด เช่น ปลาสามปลาฟัก และผลิตภัณฑ์แปรรูปจากผักตบชวา ก่อให้เกิดการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายของกลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ รอบกว๊านพะเยา และตำบลใกล้เคียง เพื่อกระจายกำลังการผลิตไปยังหมู่บ้านที่เข้าร่วมเป็นเครือข่าย โดยมีหมู่บ้านที่เป็นศูนย์กลางในการสั่งซื้อสินค้าจากลูกค้า กระจายไปให้หมู่บ้านลูกข่าย และรับสินค้าที่ผลิตแล้วเสร็จจากหมู่บ้านลูกข่ายรวมไปส่งให้กับลูกค้าที่สั่งซื้อ

ปัจจุบัน สินค้าจากผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกว๊านพะเยา ได้ถูกยกฐานะให้เป็นสินค้าหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ประจำจังหวัดพะเยา¹³ ที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการไหลออกของสินค้าไปยังสถานที่ต่าง ๆ ตั้งแต่ในจังหวัด ต่างจังหวัด ต่างภูมิภาค เมืองหลวง และต่างประเทศ โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์แปรรูปจากผักตบชวามีพ่อค้าคนกลางในประเทศ และบริษัทเอกชนจากต่างประเทศสั่งผลิตและซื้อสินค้าจากชุมชนผู้ผลิตเพื่อส่งจำหน่ายไปยังต่างประเทศ เช่น ญี่ปุ่น อเมริกา ยุโรป และจีน

ผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกว๊านพะเยาจึงทำให้เกิดการสร้างงาน และกระแสการไหลกลับมาอาศัยในบ้านเกิดของแรงงานหนุ่มสาวในหมู่บ้าน และเป็นสื่อที่ก่อให้เกิดสำนึกและความภาคภูมิใจ ตลอดจนความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองของชุมชน ที่มีรากฐานมาจากภูมิปัญญาของอุตสาหกรรมในครัวเรือนของชุมชนรอบกว๊านพะเยาครั้งในอดีต และมีการปรับรับกระบวนการผลิต เทคนิควิชาการและธุรกิจสมัยใหม่จากการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ รายได้เฉลี่ยประมาณ 100 บาทต่อคนต่อวันจากการผลิตสินค้าชุมชน ทำให้ชาวบ้านพออยู่ได้จากอาชีพเสริมที่นอกเหนือจากอาชีพเกษตรกรรมและการประมงที่ทำกันอยู่แล้วในครอบครัว ถึงแม้ในปัจจุบัน ผลิตภัณฑ์หลายประเภทจะมีปัญหาในด้านเทคนิคการผลิต การตลาด การพัฒนารูปแบบตัวสินค้า การบรรจุภัณฑ์ คุณภาพของตัวสินค้า คู่แข่งในจังหวัดอื่น และการถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลางบ้าง¹⁴ แต่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและชุมชนเองก็พยายามหาทางแก้ปัญหาและพัฒนาสินค้าอยู่อย่างสม่ำเสมอ

ผนังป้องกันน้ำท่วมรอบกว๊านพะเยา : รอยต่อของผลิตภัณฑ์ชุมชนกับการท่องเที่ยว

ในระยะเริ่มแรกกิจกรรมการพัฒนากว๊านพะเยาผูกพันอยู่กับวัตถุประสงค์ทางด้านการรักษาคุณภาพของน้ำกว๊านพะเยา การรักษาระดับปริมาณของน้ำในกว๊านพะเยาเพื่อให้เหมาะสำหรับการอุปโภคและบริโภค ตลอดจนการรักษาและเพาะพันธุ์สัตว์น้ำในกว๊านพะเยา ซึ่งเป็นสัตว์เศรษฐกิจของจังหวัด โครงการที่เห็นเป็นรูปธรรมจากวัตถุประสงค์ดังกล่าวจึงเป็นโครงการเฝ้าระวังคุณภาพน้ำของกว๊านพะเยาของสาธารณสุขจังหวัด โครงการขุดลอกกว๊านพะเยาของโยธาธิการจังหวัด โครงการวิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดและเพาะพันธุ์ปลาของสถานีประมงจังหวัด

กิจกรรมการพัฒนากว๊านพะเยาเริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเมื่อนโยบายของรัฐบาลชุดที่แล้ว ๆ มาที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวของประเทศไทย จังหวัดพะเยาเองก็พยายามสร้างและประชาสัมพันธ์ให้จังหวัดเป็นศูนย์กลางเส้นทางการท่องเที่ยวในเขตภาคเหนือตอนบน ในระยะถัดมาจึงปรากฏพบว่ามีกรพยายามเสนอจากองค์กรเอกชนในจังหวัดที่ให้มีการตั้ง

¹³ ศรีมา ถิพนธ์ และคณะ, การศึกษาการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของจังหวัดพะเยา ปี 2544.

¹⁴ "จากวิซพืชกว๊านพะเยาสู่ตลาดโลก (1)", พะเยารัฐ (20 กุมภาพันธ์ - 5 มีนาคม 2546) : 4.

"จากวิซพืชกว๊านพะเยาสู่ตลาดโลก (จบ)", พะเยารัฐ (5 - 20 มีนาคม 2546) : 4.

"เส้นทางปลาถิ่นบ้านสันเวียงใหม่", พะเยารัฐ (10 - 25 เมษายน 2546) : 4.

ศรีมา ถิพนธ์ และคณะอื่น ๆ, การศึกษาการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของจังหวัดพะเยา ปี 2544.

ศูนย์นิคมอุตสาหกรรมอัญมณีขึ้นที่ริมกว๊านพะเยา¹⁵ โดยการสนับสนุนจากนักการเมืองระดับชาติ อยู่เบื้องหลัง การพยายามเสนอให้มีการเข้าจักรยานน้ำในกว๊านพะเยา¹⁶ ของผู้ประกอบการที่มีความสัมพันธ์กับนักการเมืองท้องถิ่นในสมัยนั้น ซึ่งได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากประชาชนและนักการเมืองคู่แข่ง จึงทำให้เรื่องนี้ตกไป

ถึงอย่างไรก็ตาม มีโครงการพัฒนากว๊านพะเยาที่ผูกพันกับการท่องเที่ยว ที่สามารถดำเนินการได้ เช่น โครงการปรับปรุงทัศนียภาพริมกว๊านพะเยาฝั่งตะวันออกในเขตชุมชนเมืองที่มีร้านอาหารริมกว๊านพะเยาตั้งอยู่ ซึ่งมีการปรับปรุงหลายครั้ง ในบางคราวการปรับปรุงโดยการถมดินลงไปริมกว๊านพะเยาถูกประท้วงจากประชาชนและกลุ่มรักกว๊านพะเยาว่าทำลายระบบนิเวศกว๊านพะเยา¹⁷ แต่ผ่านมามีอีกระยะหนึ่งก็สามารถดำเนินการได้

กระแสความขัดแย้งระหว่างการพัฒนากว๊านพะเยาเพื่อการท่องเที่ยวที่รุนแรงที่สุด เห็นจะได้แก่การจัดให้มีการแข่งขันเจ็ตสกีในกว๊านพะเยาเมื่อ พ.ศ. 2541¹⁸ เพื่อประชาสัมพันธ์จังหวัดพะเยาและกว๊านพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในภาคเหนือ แต่ก็เกิดการประท้วงในประเด็นระบบนิเวศและความสงบของกว๊านพะเยาจากประชาชนหลังจากที่จบการแข่งขัน จึงทำให้การพยายามพัฒนากว๊านพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสร้างซาไป

ถึงอย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่ากว๊านพะเยาเป็นสถานที่สำคัญของจังหวัดที่มีการพยายามส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอยู่เสมอ ชื่อของคณะกรรมการพัฒนากว๊านพะเยา ก็ได้มีการปรับเปลี่ยนชื่อใหม่เพื่อการนี้ เป็น “คณะกรรมการพัฒนากว๊านพะเยาและการท่องเที่ยว” ใน พ.ศ. 2543 โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานชุดใหญ่ และประกอบไปด้วยผู้แทนจากหน่วยงานราชการและองค์กรเอกชนที่เกี่ยวข้องเป็นกรรมการอยู่ แต่มีผู้ให้ข้อสังเกตว่าสัดส่วนของคณะกรรมการชุดดังกล่าว มีจำนวนผู้แทนจากหน่วยงานราชการมากกว่าผู้แทนขององค์กรเอกชนในจังหวัดพะเยาถึงหนึ่งเท่าตัว

19

¹⁵ “เอกชนขอที่ดินริมกว๊านพะเยาสุดศูนย์หัตถฯ”, *กรุงเทพธุรกิจ* (4 ก.ย. 2539) : 12.

¹⁶ เอกสารวาระการประชุมคณะกรรมการพัฒนากว๊านพะเยา, สำนักงานจังหวัดพะเยา, 2540.

¹⁷ กลุ่มสิ่งแวดล้อมพะเยา, *จดหมายแสดงเจตจำนง* (เอกสารอัดสำเนา, 2541).

“ถมกว๊านพะเยาทำถนน ลมหายใจสุดท้ายของพะเยา”, *ไทยโพสต์ออนไลน์* (6-7 ต.ค. 2537) : 9.

“คนพะเยาฮือฮินกราดด้านเทศบาลถมกว๊าน”, *ผู้จัดการรายวัน* (19 ต.ค. 2536) : 2.

“ปิดกว๊านฯ ด้วยฝ่ามือมรณะเตือนการท่องเที่ยวเมืองภูมามาว”, *ผู้จัดการรายวัน* (17 ต.ค. 2536) : 9.

“พะเยาถูกฮือฮอกจังหวัดทั้งเทศบาลบุกถมกว๊าน”, *ผู้จัดการรายวันภาคเหนือ* (11 ต.ค. 2536) : 2. และ “แถลงการณ์ ...คัดค้าน การถมดินในกว๊านพะเยา”, *ผู้จัดการรายวัน* (11 ต.ค. 2536) : 2

¹⁸ คาบพญาลอ (นามแฝง), “Amazing ผู้ว่าฯ-อธิบดีประมงแข่งเจ็ตสกีกลางกว๊านพะเยา เดือนระวังเหมือนนางคนครึ่งครึ่ง กลางป่าห้วยขาแข้ง”, *แนวหน้า* (14 มิ.ย. 2541)

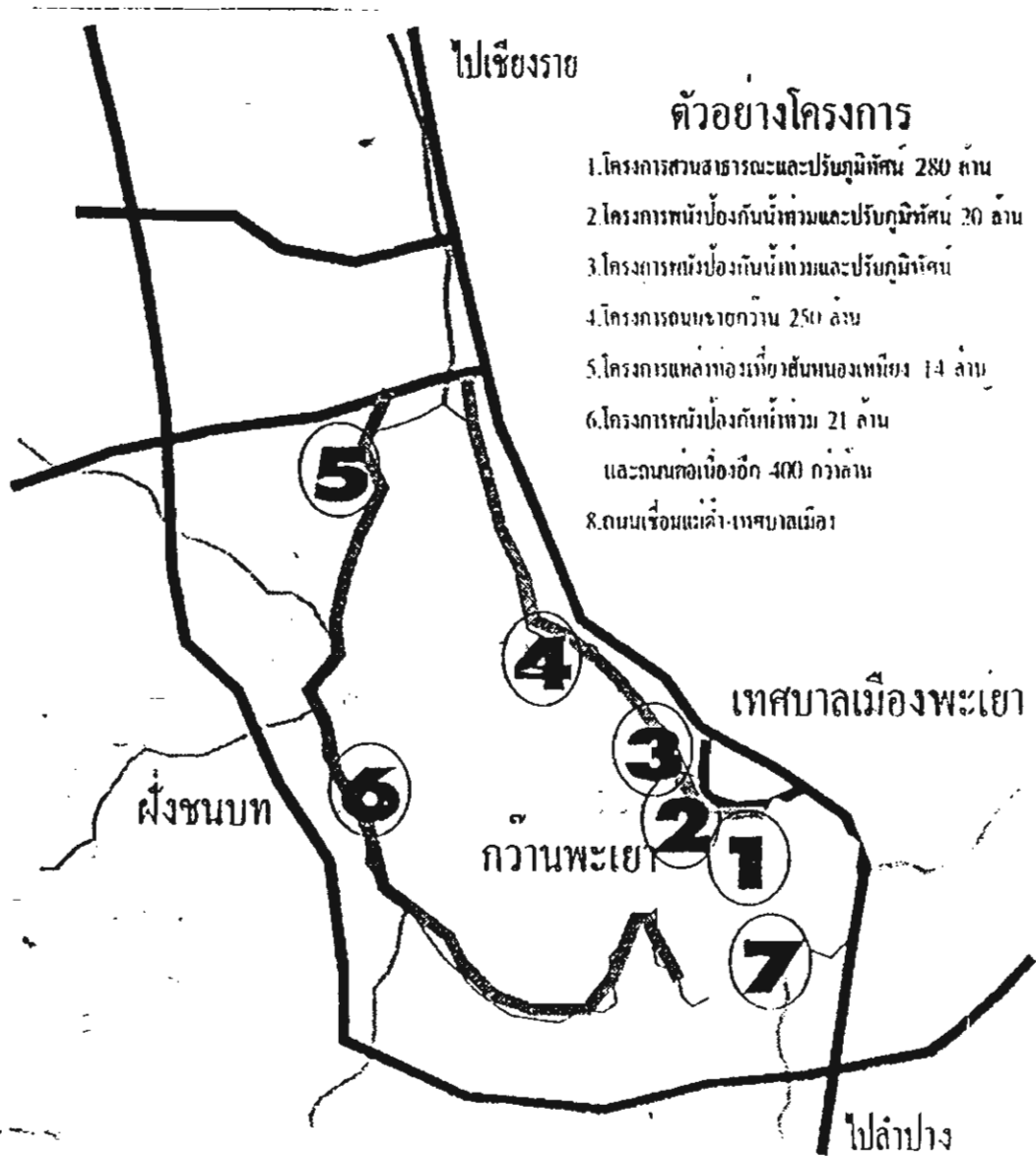
¹⁹ “เอ็นจีโอพะเยาจับตา 8 ประเด็น หกเม็ดเงินโครงการถมกว๊าน”, *มติชนรายวัน* (31 มกราคม 2545) : 15.

“เอ็นจีโอไล่ล่าเรือหุดกรับถมรอบกว๊านพะเยา”, *มติชนรายวัน* (8 ก.พ. 2545) : 12

นโยบาย UNSEEN in Thailand ของรัฐบาลในสมัยปัจจุบันเข้ามามีอิทธิพลต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดพะเยาและกว๊านพะเยาอีกครั้งหนึ่ง โครงการพัฒนากว๊านพะเยาในสมัยปัจจุบันจึงผุดขึ้นมาอีกครั้ง นอกเหนือจากมีกิจกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากว๊านพะเยาตามบทบาทหน้าที่และวัตถุประสงค์ดั้งเดิม

หลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยาต่างเสนอโครงการพัฒนากว๊านพะเยาและพื้นที่โดยรอบมากมายต่อคณะกรรมการพัฒนากว๊านพะเยา และได้รับการสนับสนุนให้ดำเนินการได้ โดยมีงบประมาณของจังหวัดที่ได้รับการจัดสรรจากรัฐบาล และจากองค์กรการบริหารส่วนตำบลรอบกว๊านพะเยาสันับสนุน เช่น โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์รอบกว๊านพะเยาในเขตเทศบาลและสถานีน้ำคำตำบล หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ โดยเทศบาลเมืองพะเยา โครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในกว๊านพะเยา และพิพิธภัณฑ์ปลาบึก โดยสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดพะเยา และโครงการที่ใหญ่ที่สุดจากการเสนอของ อบต.ทั้ง 5 แห่งรอบกว๊านพะเยา คือ โครงการสร้างพนังป้องกันน้ำท่วมรอบกว๊านพะเยาฝั่งตะวันตก (ดูแผนภาพที่ 4) ในขณะที่บางชุมชนก็พยายามพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของกว๊านพะเยาด้วยเช่นกัน

โครงการหลาย ๆ โครงการได้รับการกล่าวขวัญกันมากถึงการที่จะสามารถส่งเสริมให้เกิดกระแสการท่องเที่ยวซึ่งจะสร้างรายได้และเงินหมุนเวียนให้กับชาวพะเยา และเป็นการส่งเสริมสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของกว๊านพะเยา ในขณะที่ก็มีการกล่าวขวัญอีกทางหนึ่งจากข้อสังเกตถึงโครงการพัฒนากว๊านพะเยาและพื้นที่โดยรอบหลายโครงการ โดยเฉพาะโครงการสร้างพนังป้องกันน้ำท่วมกว๊านพะเยาในเขต อบต. ฝั่งตะวันตกของกว๊านพะเยาว่าเป็นเหมือนภาพต่อ (jigsaw) ที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว และกระจายความเจริญเข้าไปสู่ชุมชนชนบทฝั่งตะวันตกของกว๊านพะเยา โดยมีสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในหมู่บ้านรอบกว๊านพะเยาฝั่งดังกล่าวเป็นจุดรองรับการท่องเที่ยว นอกเหนือจากสถานที่อื่น ๆ ของฝั่งตะวันตกด้วย เนื่องด้วยพนังป้องกันน้ำท่วมที่สร้าง คาดว่าในอนาคตมีแนวโน้มจะถูกปรับปรุงและพัฒนาให้เป็นถนนรอบกว๊านพะเยาที่เชื่อมโยงเส้นทางระหว่างชุมชนกว๊านพะเยาฝั่งตะวันออกและตะวันตกให้ติดกัน ทำให้ผู้คนและนักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปท่องเที่ยวและชมสินค้ารอบกว๊านพะเยาได้สะดวกมากขึ้น นอกจากนั้น อาจจะมีการพายเรือแจวข้ามฟากจากฝั่งตะวันออกไปสู่ฝั่งตะวันตกของกว๊านพะเยา โดยเริ่มมีการจัดทำท่าเทียบเรือขึ้น ณ บริเวณสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดพะเยาแล้ว และมีโครงการจะจัดทำท่าเทียบเรือที่หมู่บ้านสันหนองเหนียวในลำดับต่อไป

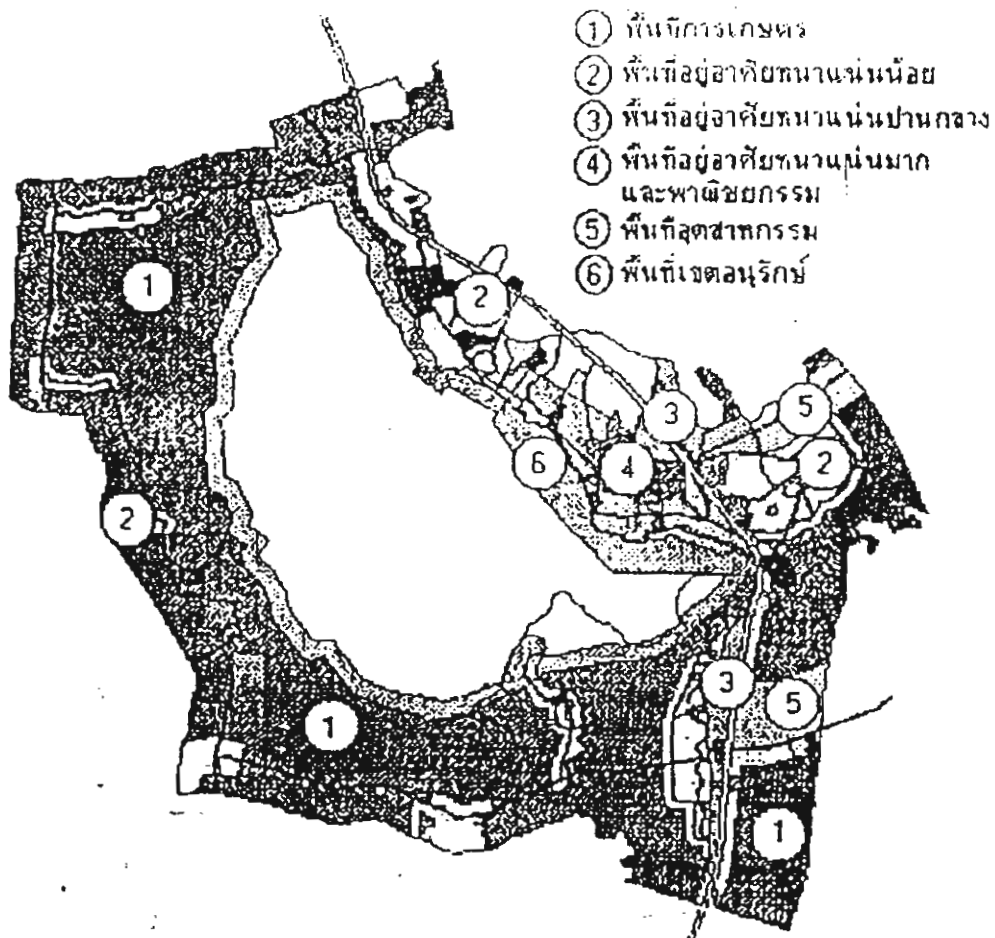
แผนที่แสดงโครงการพัฒนากว๊านพะเยา

นโยบายและการดำเนินการดังกล่าว เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปว่า กวีานพะเยาถูกถือให้เป็นสถานที่สำคัญในการของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในจังหวัดพะเยา เป็นจุดศูนย์รวมของบรรดาสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่สามารถจะเสริมสร้างรายได้ให้กับประชาชนทั้งในด้านแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ธุรกิจการท่องเที่ยวภาคบริการ ฯลฯ โครงการพัฒนากวีานพะเยาเพื่อการท่องเที่ยว

โดยเฉพาะโครงการสร้างผนังป้องกันน้ำท่วมรอบกวีานพะเยาฝั่งตะวันตกนั้น ถูกถือว่าเป็นเครื่องมือที่จะกระจายความเจริญไปสู่ชุมชนฝั่งตะวันตก โดยมีอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นกลไกในการขับเคลื่อนที่จะเข้าไปเสริมต่อกับผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกวีานพะเยาฝั่งตะวันตกที่มีอยู่แล้วเป็นฐานในการรองรับและสามารถพัฒนาให้เป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวได้ต่อไป ที่มีทั้งผลิตภัณฑ์ชุมชนโฮมสเตย์ (home stay) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ อยู่ในพื้นที่เดียวกัน ถึงแม้จะมีการหยิบยกปัญหาของโครงการดังกล่าวว่าอาจจะเอื้อผลประโยชน์ทางธุรกิจการท่องเที่ยวให้แก่กลุ่มนายทุนภายนอกที่มีการตกลงซื้อขายที่ดินริมกวีานพะเยาฝั่งตะวันตกจากชาวบ้านไว้แล้วเป็นส่วนใหญ่

แต่ปัญหาดังกล่าว ฝั่งเมืองจังหวัดพะเยาได้ประกาศใช้ผังเมืองรวมเมืองพะเยาแล้วเมื่อ พ.ศ. 2545 และปรับปรุงแก้ไขครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2546 (ดูแผนภาพที่ 5) ซึ่งได้ประกาศให้เขตที่ดินริมกวีานพะเยาฝั่งตะวันตกเป็นพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ชนบทและเกษตรกรรม ซึ่งปัจจุบันอยู่ในความครอบครองของกลุ่มนายทุนภายนอกนั้น ทำให้ยังไม่มีการเคลื่อนไหวใด ๆ จากกลุ่มนายทุนในการประกอบธุรกิจและการท่องเที่ยวขึ้นในพื้นที่ดังกล่าวที่ตนเองครอบครองอยู่

อย่างไรก็ตาม การพัฒนากวีานพะเยาและชุมชนโดยรอบของจังหวัดพะเยา ยังเป็นการพยายามนำธุรกิจการท่องเที่ยวเข้าไปมีความสัมพันธ์กับการสร้างความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองของชุมชน โดยชูกระแสการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรม ที่ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญา วัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งชาวบ้านมีวิถีชีวิตและรากฐานทางประวัติศาสตร์ที่ผูกพันอย่างลึกซึ้งกับกวีานพะเยาที่มักจะได้รับการนำเสนอและอ้างอิงความชอบธรรมสำหรับดำเนินโครงการดังกล่าวอยู่บ่อยครั้ง นอกเหนือจากที่จะต้องมีการทำงานตามบทบาทหน้าที่ประจำของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการอนุรักษ์ ดูแล บำรุง รักษา กวีานพะเยาอันเป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยงชีวิตของชาวพะเยาตามปกติ

แผนที่แสดงเขตผังเมืองรวมเมืองพะเยา

ชุมชน ‘คนกินน้ำแม่เดียวกัน’ :

การขับเคลื่อนภูมิปัญญาด้านการจัดการกวี้นพะเยา

เครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพะเยา : คนกินน้ำแม่เดียวกัน

ชยันต์ วรรณะภูติ²⁰ ได้กล่าวถึงการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนในการมองปัญหาและการแก้ปัญหาที่อยู่ด้วยกันสองแนวทางด้วยกันคือ วัฒนธรรมชุมชน เพื่อทำความเข้าใจกับระบบคุณค่า ความเชื่อและสถาบันทางสังคมอันเป็นพลังทางสังคมที่ชาวบ้านใช้ในการปรับตัวเพื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะทุนนิยม และอีกแนวทางที่ให้ความสำคัญต่อการมองปัญหาของโครงสร้างอำนาจที่ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคและความยากจน

ดังนั้นเส้นทางเดินขององค์กรพัฒนาเอกชนท่ามกลางวิกฤตของสังคมในด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยที่ผ่านมา จึงแตกต่างไปจากเส้นทางเดินของรัฐและทุนในกระแสนิยมโลกาภิวัตน์อย่างชัดเจน เป็นความแตกต่างทางด้านปรัชญาแนวคิดและยุทธศาสตร์ในการทำงานกับประชาชน²¹

การสร้างเครือข่ายตามกลุ่มปัญหา และเครือข่ายพื้นที่เป็นยุทธศาสตร์ขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือเป็นการสานพลังขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชุมชนเข้าด้วยกัน เป็นยุทธศาสตร์การขยายพื้นที่ ทำให้เสียงของคนชายขอบดังมากกว่าเดิม และยังหมายถึงการขยายพื้นที่ทางสังคมที่ทำให้ประชาชนมีโอกาสสร้างพลังต่อรองและสร้างความเข้าใจต่อสาธารณะมากขึ้น²²

กิงกร นรินทรกุล ณ อยุธยา และไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ²³ ได้กล่าวถึงการทำงานของเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของจังหวัดพะเยาอยู่ในช่วงที่ 3 คือ การพยายามพัฒนายุทธศาสตร์การจัดการลุ่มน้ำโดยองค์กรประชาชน ของพัฒนาการการทำงานของอพช. ด้านปัญหาทรัพยากร มีการประสานความร่วมมือของภาคีต่าง ๆ บนพื้นฐานแนวคิดประชาสังคม เริ่มมีการพูดถึงการจัดการทรัพยากร โยงเรื่องดิน น้ำ ป่า โดยมองจากฐานองค์กรชุมชนเข้มแข็งในระดับลุ่มน้ำย่อย และเชื่อมโยงเครือข่ายชาวบ้านคัดค้านเขื่อนเข้ามาด้วย

นิคม บุญเสริม²⁴ ได้กล่าวถึงความสำคัญของกวี้นพะเยาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศของลุ่มน้ำอิง ไว้ในบทความเรื่อง พื้นที่ชุ่มน้ำในลุ่มน้ำอิงฯ ทั้งในด้านของความหลากหลายทางชีวภาพ คุณค่าและการใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะเรื่องของการจัดการและการคุกคามจากโครงการ

²⁰ “ค่าน้ำ”, บันทึก NGOs กำเนิดและพัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ, บรรณาธิการ โดย ชัชวาล ทองดีเลิศ, (เชียงใหม่ : กลางเวียงการพิมพ์, 2543)..

²¹ “ค่าน้ำ”, บันทึก NGOs กำเนิดและพัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ, บรรณาธิการ โดย ชัชวาล ทองดีเลิศ.

²² เห่งอ้อ.

²³ กิงกร นรินทรกุล ณ อยุธยา และไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, “เครือข่ายการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ”, บันทึกกับ NGOs กำเนิดและพัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ, บรรณาธิการ โดย ชัชวาล ทองดีเลิศ, (เชียงใหม่ : กลางเวียงการพิมพ์, 2543), หน้า 131

²⁴ นิคม บุญเสริม, องค์ความรู้ในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของจังหวัดพะเยา (เอกสารจัดสำเนา, มปป.)

พัฒนาคว้นพะเยาของภาครัฐ เช่น การสร้างแนวถนนรอบคว้นพะเยา การออกโฉนดครุกล้าพื้นที่คว้นพะเยา ฯลฯ ซึ่งทำให้ระบบนิเวศและความหลากหลายของคว้นพะเยาตกลงอย่างมากในปัจจุบัน ในขณะที่ในความเป็นจริง คว้นพะเยาถูกจัดประเภทตามอนุสัญญาพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติในประเทศกำลังพัฒนาที่มีคุณค่าความสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

สถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในจังหวัดพะเยา โดยเฉพาะปัญหาของคว้นพะเยา ได้รับการหยิบยกขึ้นมาพูดคุยและหาทางออกของปัญหา ซึ่งชนากานต์ วงศ์วารินทร์ และคณะ²⁵ ได้กล่าวถึงพัฒนาการของการรวมกลุ่มองค์กรชุมชนเป็นเครือข่ายเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งคว้นพะเยาและลุ่มน้ำอิงทั้งหมดนั้น เกิดจากประเด็นสองประเด็นหลักคือ

1. ชุมชนได้รับผลกระทบจากนโยบาย กฎหมายและโครงการพัฒนาของรัฐ เช่น การสัมปทานทำไม้ของนายทุน การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเพิ่มเติม การสัมปทานพื้นที่ป่าเพื่อทำเหมืองแร่ และการประกาศเขตนุรักษ์พันธุ์ปลากว้นพะเยา (เขต 1)
2. ชุมชนได้รับความเดือดร้อนจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ปัญหาภัยแล้ง น้ำเน่าเสีย น้ำท่วม การลดลงของพันธุ์ปลาสัตว์น้ำ ขาดแคลนน้ำใช้อุปโภคบริโภค และการเกษตร การบุกรุกที่ทำกินเข้าไปในเขตป่าของชุมชน และการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า

ดังนั้น วิธีการในแก้ปัญหาคือเป็นทางเลือกหนึ่งซึ่งแตกต่างจากการพัฒนาคว้นพะเยาของภาครัฐ คือ เป็นการให้ความสำคัญกับความสมดุลของระบบนิเวศวิทยาของคว้นพะเยาเป็นหลัก และชี้ให้เห็นถึงสถานการณ์ปัญหาคว้นพะเยาที่มีความสัมพันธ์กับลุ่มน้ำอิงส่วนต้นน้ำ และส่วนท้ายน้ำ²⁶ เป็นปรากฏการณ์แรกสุดในการรวมกลุ่มของประชาชนผู้มีความสนใจในปัญหาของคว้นพะเยาและลุ่มน้ำอิงโดยผ่านการจัดการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชาวบ้าน โดยมีผู้นำองค์กรพัฒนาเอกชนได้ชี้ให้เห็นแนวทางการพัฒนาว่าเกิดจากการที่ชุมชนในหลายแห่งรอบคว้นพะเยาเริ่มตระหนักถึงปัญหาความเสื่อมโทรม

การรวมกลุ่มในรูปแบบของเครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงมีการขยายตัวขึ้นเรื่อย ๆ โดยพยายามให้ความสำคัญกับการสร้างฐานคิดของชาวบ้านให้มองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำอิงว่ามีความสัมพันธ์และผลกระทบซึ่งกันและกัน

²⁵ ชนากานต์ วงศ์วารินทร์ และคณะอื่น ๆ, คน น้ำ ป่า ผญาพยาว : บทเรียนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำอิงโดยองค์กรชุมชน (พะเยา : เจริญอักษร, 2546), หน้า 130.

²⁶ โครงการเสวนาปัญหาลุ่มน้ำอิง (เอกสารอัดสำเนา, 2536)

"คนเหนือร่วมกลุ่มสกัดแม่น้ำอิง-ลาวด้านภัยความเจริญ", มติชนรายวัน (8 ก.พ. 2542)

โดยดึงแนวคิดในด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ขึ้นมาเป็นหัวข้อ ในการสร้างเครือข่าย เช่น การสร้างสำนักร่วมจากการรวมกลุ่มแบบผีเหมืองฝาย ผีปู่ย่า ผีขุนน้ำ และการจัดการดูแลป่าชุมชนแบบ “ป่าหน้าหมู” ของชาวบ้านรวมเป็นสำนักร่วมเดียวกันในรูปของ “คนกินน้ำแม่เดียวกัน”

ในเชิงรูปธรรม ได้มีการจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา ที่ประกอบด้วยองค์กร ชาวบ้าน 8 กลุ่ม มี กลุ่มฮักป่าศรีด้อย คณะกรรมการป่าชุมชนตำบลแม่สุก คณะกรรมการป่า ชุมชนตำบลบ้านเหล่า คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านหนองสระ คณะกรรมการป่าชุมชนตำบลบ้าน ใหม่ คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านคำโน คณะกรรมการป่าชุมชนตำบลค่อม คณะกรรมการป่าชุม ชนตำบลสันป่าม่วง คณะกรรมการป่าชุมชนห้วยแม่คูน คณะกรรมการป่าชุมชนตำบลแม่นาเรือ และเครือข่ายชาวประมงกว๊านพะเยา ซึ่งกลุ่มสุดท้ายเข้าร่วมกับชมรมเมื่อ พ.ศ.2542²⁷

การผลิตซ้ำสำนักร่วมในรูปแบบคนกินน้ำแม่เดียวกัน ได้ถูกนำมาใช้ในการทำกิจ กรรมการพัฒนากว๊านพะเยาที่ตั้งอยู่บนฐานของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าว เช่น การ จัดการป่าต้นน้ำในลักษณะป่าชุมชน การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของชุมชน และการศึกษาวิจัยพื้นที่ ชุ่มน้ำแบบชาวบ้าน²⁸ องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กร ชุมชน จึงเป็นชุดความรู้ที่ชุมชนได้ผลิตขึ้นมาใหม่จากประสบการณ์ที่ได้สั่งสมมา และผลิตซ้ำองค์ ความรู้เดิม ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ความ เชื่อเรื่องผีขุนน้ำ ผีเจ้าพ่อ ตลอดจนเป็นองค์ความรู้ที่มีการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนามาใช้ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การบวชป่า การสืบชะตาป่าต้นน้ำ และการสืบชะตาแม่น้ำ องค์ความรู้เหล่านี้มีการใช้เทคนิควิธีการที่มีความหลากหลายและสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน โดยมีวิถีชีวิตอยู่บนพื้นฐานของสิทธิหน้าหมูในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน

เครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ขยายออกไปนอกจังหวัด โดย ใน พ.ศ. 2540 มีการรวมตัวในรูปของเครือข่ายลุ่มน้ำลาว-ขวน ซึ่งแม่น้ำลาว-ขวนเป็นแม่น้ำสาขา ของแม่น้ำอิง เครือข่ายนี้เกิดขึ้นจากสถานการณ์ภัยแล้ง พันธุ์ปลาลดลง และเกิดน้ำท่วมใหญ่ในเมือง เชียงคำ พ.ศ. 2538 ประกอบกับกรมชลประทานทำโครงการผันน้ำกก อิง น่าน ซึ่งจะมีผลกระทบ ต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมขึ้น เครือข่ายฯ จึงร่วมกันหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาและติดตามความ เคลื่อนไหวของโครงการฯ โดยมีกิจกรรมการบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การสำรวจป่าต้นน้ำ การ จัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา การจัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เป็นต้น

²⁷ นิคม บุญเสริม (บก.), *ป่าชุมชนพะเยา ความหมายของชีวิต อีสระ สิทธิแห่งการตัดสินใจ*, หนังสือชุดทำเนียบป่าชุมชน ภาคเหนือ เล่ม 3, (เชียงใหม่ : บี.เอส.การพิมพ์, 2544).

หนังสือประกอบงานสมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ, 3 *ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย*, (วันที่ 14 - 15 มกราคม 2542)

²⁸ ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา, *รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเรื่อง วิถีชีวิตและสถานภาพของชาว ประมงกว๊านพะเยา*, มูลนิธิชุมชนไทย และโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา (เอกสาร, 2546).

จะเห็นได้ว่า ในพื้นที่ต่าง ๆ ของลุ่มน้ำอิงไม่เฉพาะแต่กว๊านพะเยา มีการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของตนเองขึ้น และเมื่อมองลงไปในพื้นที่ของลุ่มน้ำอิง นอกจากจะเห็นโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐในบริเวณต่าง ๆ ของลุ่มน้ำอิงทั้งหมดแล้ว อีกด้านหนึ่งก็มองเห็นบริเวณพื้นที่ต่าง ๆ ของลุ่มน้ำอิงที่มีกลุ่มชาวบ้านกำลังทำงานในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำอิงทั้งหมดเอาไว้เกิดขึ้นด้วย

องค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทอย่างยิ่งในการเสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยแนวคิดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับองค์กรชาวบ้านที่มาร่วมเครือข่าย และพยายามเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มต่าง ๆ ในการดำเนินการ โดยจัดให้มีการสัมมนาถอดบทเรียนระหว่างชุมชน การศึกษาดูงานในภูมิภาคอื่น ๆ และการนำเสนอผลการศึกษาสารวจสถานการณ์ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่อองค์กรชาวบ้าน การดำเนินการป้องกันและแก้ไข ผลสำเร็จและล้มเหลว และการดำเนินการในอนาคต

กล่าวได้ว่า การสร้างเครือข่ายฯ ดังกล่าว ถูกพัฒนาให้อยู่ในรูปของกลุ่มภาคีที่มีแนวความคิดในการสร้างสำนึกร่วมระหว่างองค์กรชาวบ้านที่มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยใช้ระบบคิดแบบ “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงและส่งผลกระทบต่อถึงกันและกันตั้งแต่พื้นที่ป่าต้นน้ำ กว๊านพะเยา ลุ่มน้ำอิง และป่าชุมชนรอบลุ่มน้ำอิง

การดำเนินการที่นอกเหนือจากนั้น เพื่อสร้างเสริมองค์ความรู้ในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำของชาวบ้านแบบ “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” ถูกขยายไปสู่สาธารณชนในจังหวัดพะเยาด้วยวิธีการเผยแพร่เป็นหนังสือประกอบการสัมมนา หนังสือจัดจำหน่ายและรายงานการศึกษาวิจัยด้วย²⁹ ตลอดจนหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของจังหวัดพะเยาบางฉบับ

การรวมกลุ่มในรูปของภาคีหรือเครือข่ายฯ ขององค์กรชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชนในลุ่มน้ำอิง ที่เรียกว่าเป็นระบบคิดแบบ “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” เป็นพลังสำคัญของกลุ่มนี้ ที่นอกเหนือจากการดำเนินงานในเครือข่ายฯ แล้ว ยังส่งผลให้มีการรวมตัวเป็นระยะ ๆ เพื่อเรียกร้อง คัดค้าน ตั้งข้อสังเกต วิเคราะห์ปัญหา และเสนอแนะแนวทางการแก้ไขในเวลาที่มีโครงการพัฒนากว๊านพะเยาหรือลุ่มน้ำอิงของภาครัฐ ซึ่งจะถูกพิจารณาว่าจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของ

²⁹ เช่น ชัยวัฒน์ จันธิมา, กว๊านพะเยา : บทเรียนและความทรงจำ (พะเยา : เจริญอักษร, 2545).

ชนกานต์ วงศ์วารินทร์ และคนอื่น ๆ, คนน้ำป่า ผจญหนาว บทเรียนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำอิงโดยองค์กรชุมชน (2546).

หนังสือประกอบงานสัมมนาป่าชุมชนภาคเหนือ, 3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย (2542).

กองทุนเพื่อสังคม (SIF) ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา และมูลนิธิเพื่อการพัฒนาพะเยา, ฤดูกาลแห่งป่าบ้านคำในป่าชุมชนบ้านคำใน (นาโพธิ์, นปป).

ปราชญ์เมืองพะเยา ลมหายใจแห่งชีวิตและองค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นและศิลปินพื้นบ้าน จังหวัดพะเยา, ศิริวรรณมะโนวงศ์ (รวมรวม) และชัยวัฒน์ จันธิมา (เรียบเรียง), โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา (2543).

สหัทยา วิเศษ และคนอื่น ๆ, ลุ่มน้ำอิง (พะเยา : เจริญอักษร, 2545).

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยา

พื้นที่ชุ่มน้ำกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2541 ประเทศไทยได้เข้าร่วมเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ (อนุสัญญาแรมซาร์) เป็นลำดับที่ 110 และในประเทศไทยได้ตั้งคณะกรรมการการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ ซึ่งประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อพิจารณาจัดลำดับความสำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำในประเทศไทย ตลอดจนได้จัดทำและเสนอมติการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติและระดับชาติ ซึ่งประกอบด้วย การอนุรักษ์ การสร้างจิตสำนึก การศึกษาสำรวจ และการป้องกันไฟป่า โดยข้อเสนอดังกล่าวได้ผ่านการเห็นชอบจากคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติในคราวประชุมครั้งที่ 6/2543 วันที่ 19 พฤษภาคม 2543 แล้ว และได้ผ่านการพิจารณาเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2543 เป็นลำดับต่อมา³⁰

กว๊านพะเยาก็อยู่ในรายนามพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ โดยเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความจำเป็นเร่งด่วนต้องได้รับการฟื้นฟู ซึ่งต้องมีมาตรการสำคัญคือ ให้มีการฟื้นฟูระบบพื้นที่ชุ่มน้ำ ให้จัดทำแผนแม่บทการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำทั้งระยะสั้นและระยะยาว และให้มีการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) สำหรับโครงการพัฒนาใด ๆ ที่มีแนวโน้มในการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศ เป็นต้น³¹

ความสำคัญของกว๊านพะเยาซึ่งถูกกำหนดเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ และจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องได้รับการฟื้นฟู ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ที่กระทำต่อกว๊านพะเยาจะต้องคำนึงถึงมติของคณะรัฐมนตรีดังกล่าว

แนวคิดในการอนุรักษ์และพัฒนาชุ่มน้ำอิงแบบคนกินน้ำแม่เดียวกัน ถูกเสริมสร้างให้เข้มแข็งขึ้นจากการกระตุ้นให้เห็นความสำคัญของชุ่มน้ำอิงและกว๊านพะเยา โดยองค์กรพัฒนาเอกชน และได้อ้างอิงถึงสิทธิการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และการประกาศให้กว๊านพะเยาเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ ซึ่งหากมีโครงการพัฒนาใด ๆ ในพื้นที่ดังกล่าว จะต้องผ่านการศึกษาวิจัยถึงผลกระทบก่อน

แต่หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกว๊านพะเยาเอง ที่มีโครงการพัฒนากว๊านพะเยาในหลายประเภทเพื่อประโยชน์ในด้านต่าง ๆ โครงการที่สำคัญส่วนใหญ่ของหน่วยงานมัก

³⁰ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, มติคณะรัฐมนตรี 1 สิงหาคม 2543 เรื่อง ทะเบียนรายนามพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ และระดับชาติของประเทศไทย และมาตรการการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ (2546).

³¹ ชัยวัฒน์ จันธิมา, กว๊านพะเยา : บทเรียนและความทรงจำ, 2545

จะเป็นโครงการพัฒนาขนาดใหญ่³² โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มปริมาณพื้นที่กักเก็บน้ำในกว๊านพะเยาสำหรับการอุปโภคบริโภค การชลประทาน ตลอดจนเพื่อสร้างผนังป้องกันน้ำท่วมในพื้นที่โดยรอบกว๊านพะเยา

ในระยะ 10 – 20 ปีที่ผ่านมา จังหวัดพะเยาได้ว่าจ้างให้มหาวิทยาลัยหลายแห่งและบริษัทวิจัยเอกชนได้ทำการศึกษาสำรวจความเป็นไปได้ และการเสนอแผนแม่บทในการจัดการและพัฒนากว๊านพะเยาทั้งในระยะสั้นและระยะยาวเสนอต่อจังหวัดพะเยา³³ ซึ่งหลายแผนงานที่ถูกนำเสนอจังหวัดพะเยาได้ดำเนินการตามแผนนั้น

บทความหลายชิ้นในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น³⁴ ได้ตั้งข้อสังเกตถึงโครงการพัฒนากว๊านพะเยาว่าเป็นโครงการต่อเนื่องและสนับสนุนซึ่งกันและกัน หากพิจารณาแล้วทุกโครงการล้วนส่งเสริมการท่องเที่ยวกว๊านพะเยาในทางอ้อม ในอีกด้านหนึ่ง โครงการพัฒนากว๊านพะเยาก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มากยิ่งขึ้นไปอีกว่า เป็นโครงการที่ไม่ได้มีการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมก่อนจัดทำ การพัฒนา ตามที่มติคณะรัฐมนตรีได้กำหนดมาตรการในการจัดการและพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำไว้ และเห็นว่าเป็นความพยายามของผู้มีอำนาจที่จะเบี่ยงเบนประเด็นการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมโดยการเลือกตีความเข้าข้างตนเอง นอกจากนี้ยังถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าตัวโครงการยังไม่มี ความชัดเจนในวัตถุประสงค์และข้อมูลที่น่าเชื่อถือ

ในขณะเดียวกัน ประเด็นเรื่องการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการจัดการ บำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ในมาตราที่ 46 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ก็ได้รับการหยิบยกขึ้นมา นำเสนอและตั้งคำถามถึงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนกับโครงการพัฒนากว๊านพะเยาว่ายังไม่เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน โครงการพัฒนากว๊านพะเยาหลายโครงการยังไม่มี การประชาสัมพันธ์ที่ถูกต้อง แต่เป็นโครงการที่ดำเนินการโดยภาครัฐและขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ในขณะที่

³² สุทธิยา วิเศษ และคนอื่น ๆ, *ลุ่มน้ำอิง*, 2545.

³³ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกว๊านพะเยา, 2535.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจังหวัดเชียงราย และกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาสำรวจ ออกแบบรายละเอียดโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาอาชีพ และกระจายรายได้สู่หมู่บ้านอุตสาหกรรมในชนบท 20 หมู่บ้าน 19 จังหวัด (มปป.)

บริษัท คอนซัลแตนท์ จำกัด, แผนลงทุนจังหวัดพะเยา ตามนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค (รายงานฉบับสมบูรณ์) (2537).

มนัส สุวรรณ และคนอื่น ๆ, กว๊านพะเยา นิเวศวิทยาและศักยภาพในการพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว, 2534.

³⁴ ศรี โคมคำ (นามแฝง), "ซีอีโอกับกว๊านพะเยา คำถามต่อประเด็นโครงการก่อสร้างผนังป้องกันน้ำท่วมกว๊านพะเยา", *พะเยารัฐ* (1 – 15 ธันวาคม 2546), 14.

"กว๊านพะเยา-หนองเล็งทราย ศูนย์กลางตามนโยบายการพัฒนา", *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* (15 – 21 มีนาคม 2545).

"จี้ระงับเขื่อนกว๊านพะเยาห้าลุ่มน้ำ", *มติชนรายวัน* (5 ก.ค. 2545), 15.

"แผนแก้ปัญหาน้ำท่วมพะเยา", *มติชนรายวัน* (21 ก.พ. 2545).

ที่หน่วยงานที่ทำโครงการพัฒนากว๊านพะเยาได้แจ้งว่าผ่านการมีส่วนร่วมและเห็นชอบจากประชาชนรอบกว๊านพะเยาแล้ว³⁵

ประเด็นดังกล่าว นับเป็นประเด็นความขัดแย้งทางความคิดที่รุนแรงที่สุดในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยา แต่ไม่มีการเปิดเวทีพูดคุยทำความเข้าใจในระหว่างสองฝ่ายที่เห็นขัดแย้ง ภาพที่แสดงออกมา การดำเนินโครงการพัฒนากว๊านพะเยาที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวแฝงอยู่เบื้องหลัง จึงยังคงดำเนินการให้เห็นอยู่อย่างสม่ำเสมอ

เส้นทางที่ซ่อนทับ วิวาทะของภูมิปัญญา

วาทกรรมของการพัฒนากว๊านพะเยา : เป้าหมายที่คู่ขนาน

แนวทางการพัฒนากว๊านพะเยาซึ่งดำเนินการโดยรัฐ มีรูปแบบที่ไม่แตกต่างจากการพัฒนากระแสหลักในสังคมไทยมากนัก ที่เน้นการสร้างโครงการขนาดใหญ่ เพื่อปรับเปลี่ยนและพัฒนาให้กว๊านพะเยาสามารถรองรับกับความต้องการของประชากรในจังหวัดพะเยา โดยเฉพาะในปัจจุบัน การพัฒนากว๊านพะเยาต้องเกี่ยวโยงและส่งผลให้เกิดการสร้างรายได้ให้กับประชากรในเมืองพะเยา ในรูปของการท่องเที่ยวด้วย

ในขณะที่การพัฒนาทางเลือก ขององค์กรพัฒนาเอกชน และเครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชาวบ้าน เป็นปฏิกิริยาต่อการพัฒนากระแสหลัก ที่พยายามออกมาวิพากษ์วิจารณ์ ถัดค้าน ตั้งข้อสังเกตต่อการสร้างโครงการขนาดใหญ่ขึ้นในกว๊านพะเยา ซึ่งในระยะต่อมาได้พยายามนำแนวคิดทางวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ป่าหน้าหมู หรือองค์กรชาวบ้านในรูปแบบประเพณี ได้แก่ ผีปู่ย่า ผีเหมืองฝาย ผีขุนน้ำ ศรีทธาวิค มาเป็นฐานคิดในการสร้างสำนึกร่วมของเครือข่ายฯ ที่พยายามจะประกาศหรือชี้ให้สาธารณชนเห็นถึงศักยภาพหรือความสามารถของชาวบ้านในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น กว๊านพะเยาได้ด้วยตนเอง

รัฐกับการพัฒนากระแสหลัก

ความชอบธรรมในการพัฒนากว๊านพะเยา โดยภาครัฐ คือ จังหวัดพะเยาเริ่มมีมาตั้งแต่หลังการสร้างประตูระบายน้ำกั้นน้ำอิง พ.ศ.2482 ซึ่งถือได้ว่า กว๊านพะเยาแต่เดิมที่เป็นพื้นที่สาธารณะที่ยังไม่มีใครเป็นผู้ควบคุมการใช้ประโยชน์ หรือเข้ามาจัดการ เป็นพื้นที่ที่อยู่ในการดูแล รักษา ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ของชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบกว๊านพะเยา

การสร้างประตูระบายน้ำ เป็นเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นว่า อำนาจของรัฐไทยได้เริ่มเข้ามาเป็นผู้ควบคุม จัดการ และใช้ประโยชน์ของพื้นที่สาธารณะดังกล่าวเอาไว้แล้ว โดยผ่านการสร้าง

³⁵ “ประหวังเอ็นจีโอขวางขุดลอกกว๊าน”, *ไทยนิวส์* (10 ก.พ. 2545) : 15.

³⁶ “ผู้ว่าฯพะเยาไม่สนพลังด้านหนังสือ”, *มติชนรายวัน* (14 ก.พ. 2545) : 12.

ความชอบธรรมในการครอบครองบ้านพะเยา โดยใช้กฎหมาย ประกาศ ระเบียบข้อบังคับ¹⁶ ฯลฯ ที่ถูกบัญญัติขึ้นมา

อำนาจในการควบคุม จัดการบ้านพะเยาที่อยู่ในมือของรัฐ เป็นความชอบธรรมที่จังหวัดพะเยาจะเข้ามาดำเนินการพัฒนาตามแนวทางของตนเอง โดยผ่านการจัดทำแผน หรือโครงการต่าง ๆ ในการพัฒนาบ้านพะเยาขึ้น ประกอบกับทำหน้าที่ในการป้องกัน รักษา และแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับบ้านพะเยา หน่วยงานภาครัฐต่าง ๆ ในจังหวัดพะเยาจึงได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับบ้านพะเยา ตามบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานตนเองโดยปริยาย

นอกเหนือจากนี้ รูปแบบในการใช้สิทธิและอำนาจในการจัดการบ้านพะเยา แสดงผ่านด้วยกลวิธีต่างๆ ที่กระทำต่อพื้นที่สาธารณะหรือทรัพยากรที่รัฐเข้าไปควบคุมด้วย เช่น การประกาศใช้กฎหมายบังคับควบคุมการใช้ประโยชน์บ้านพะเยา การประชุมของจังหวัดในการพัฒนาบ้านพะเยา การจัดงานเทศกาลริมบ้านพะเยา การปิดป้ายประกาศ ฯลฯ

ยุทธวิธีที่สำคัญที่สุดในการสร้างความชอบธรรมในการพัฒนาบ้านพะเยาของภาครัฐ ปรากฏตั้งแต่ พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา เมื่อเกิดสถานการณ์ปัญหาของบ้านพะเยาขึ้นหลายด้าน เช่น ปัญหาน้ำเน่าเสีย ปัญหาการบุกรุกที่ที่บ้านพะเยา ปัญหาการจัดผังเมือง ฯลฯ การว่าจ้างให้ องค์กร บริษัท หรือสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาทำการวิจัยเพื่อวิเคราะห์สภาพทั่วไป สถานการณ์ของปัญหา และเสนอแนะแนวทางป้องกันและแก้ไข ตลอดจนเสนอการวางแผนแม่บทการพัฒนาบ้านพะเยาเป็นระยะต่าง ๆ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้จังหวัดพะเยามีแผนแม่บทในการพัฒนาบ้านพะเยาที่เกิดขึ้นให้มีโครงการพัฒนาต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งโครงการพัฒนาต่าง ๆ เหล่านี้ ดำเนินการขึ้นหลังจากที่มีรายงานวิจัยของบริษัทเอกชน และสถาบันอุดมศึกษา ที่จังหวัดใช้เป็นฉบับในการอ้างอิงความชอบธรรมในการดำเนินโครงการพัฒนาบ้านพะเยามากที่สุด

พื้นที่ของบ้านพะเยาได้ถูกจัดการและพัฒนาให้เป็นไปในแนวทางที่หน่วยงานภาครัฐได้จัดทำโครงการพัฒนาต่าง ๆ ขึ้น โดยผ่านบุคคลสมัยต่าง ๆ ซึ่งเห็นได้จากโครงการพัฒนาที่เกิดขึ้นในบ้านพะเยาหลายโครงการ ส่งผลให้บ้านพะเยาถูกให้ความหมายการพัฒนาฉบับพื้นที่ที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่รัฐมีอำนาจในการกำหนดหน้าที่หรือการสนองประโยชน์หลายประการ และที่สำคัญคือ ในปัจจุบันบ้านพะเยาถูกให้ความหมายในการพัฒนาไปสู่การส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดพะเยา

ความชอบธรรมในการใช้อำนาจ และสิทธิในการจัดการบ้านพะเยาของภาครัฐ ถูกยกให้มีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้นจากการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาบ้านพะเยาในรูปของ “คณะกรรมการบริหารบ้านพะเยา” และ “คณะกรรมการพัฒนาบ้านพะเยา” โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดพะเยาเป็นประธาน และประกอบด้วยตัวแทนของหน่วยงานภาครัฐต่าง ๆ และตัวแทนจากองค์กรพัฒนาเอกชน

¹⁶ สหทัย วิเศษ และศิริธรรม มะโนวงศ์, รายงานการศึกษา เรื่อง กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการบ้านพะเยา, (มปพ. :

ชนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการชุดดังกล่าว อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการชุดดังกล่าว ถูกตั้งข้อสังเกต จากตัวแทนบางฝ่ายว่ามีสัดส่วนของตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐมากกว่าตัวแทนภาคองค์กรอิสระ จึงอาจจะก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการตัดสินใจต่อการพัฒนาบ้านพะเยาได้

นโยบายและแนวทางการท่องเที่ยว เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาบ้านพะเยาของภาครัฐในปัจจุบัน ที่ทำให้มีการเสนอโครงการต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวกับบ้านพะเยา และชุมชนโดยรอบถูกนำเสนอให้เห็นภาพของการพัฒนาในความหมายของการท่องเที่ยวเอาไว้หลายแห่ง ทำให้พื้นที่ต่าง ๆ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องและส่งเสริมในการพัฒนาบ้านพะเยาให้เป็นแหล่งของการท่องเที่ยว โดยการพยายามขยายและส่งเสริมให้มีการพัฒนาพื้นที่หรือชุมชนฝั่งตะวันตกของบ้านพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวด้วย เนื่องจากชุมชนดังกล่าวมีกลุ่มผลิตภัณฑ์หรือสินค้าที่เป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดพะเยาตั้งอยู่

ภาพของการพัฒนาบ้านพะเยาในด้านการท่องเที่ยว ยังถูกนำเสนอจากการประทับป้ายให้เป็นสัญลักษณ์ความเป็นจังหวัดพะเยาในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น ในเว็บไซต์ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ในแผ่นพับ แผ่นปลิว โฆษณาต่าง ๆ ของจังหวัด และการตั้งป้ายสถานที่เที่ยวของจังหวัดพะเยา ของโครงการ “Unseen in Thailand” จะมีภาพของชาวประมงพายเรือหาปลาในบ้านพะเยาเป็นฉากหนึ่งอยู่ด้วย

กล่าวโดยสรุปแล้ว พื้นที่ของบ้านพะเยา ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะทางกายภาพ ปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่อยู่ในความครอบครองของอำนาจรัฐนั้น หมายถึงทรัพยากรที่อยู่ในพื้นที่นั้นทั้งหมดจะถูกให้ความหมายจากรัฐว่าจะให้มีการพัฒนาหรือจัดการในด้านต่าง ๆ ไปไปในทิศทางที่รัฐต้องการ โดยเฉพาะเรื่องการท่องเที่ยวที่ได้กลายเป็นประเด็นหรือนโยบายหลักสำหรับบ้านพะเยา ซึ่งรัฐมีอำนาจในการจัดการควบคุม และใช้ประโยชน์ ผ่านการใช้กฎหมายของประเทศไทย อันเป็นวาทกรรมหลักที่รัฐพยายามสถาปนาขึ้นเพื่อสร้างความชอบธรรมในการดำเนินการพัฒนาดังกล่าว โดยเชื่อมโยงกับกลวิธีในการนำเสนอรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ ระเบียบข้อบังคับและประกาศของจังหวัดหรือหน่วยงานราชการ การดำเนินโครงการพัฒนาบ้านพะเยา การว่าจ้างทำวิจัยเพื่อจัดทำแผนแม่บทการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาบ้านพะเยา เพื่อสร้างความชอบธรรมในการพัฒนาบ้านพะเยา การจัดงานเทศกาลหรืองานประเพณีต่าง ๆ รอบบ้านพะเยา และการใช้บ้านพะเยาเป็นสัญลักษณ์เพื่อการท่องเที่ยวตามสถานที่ต่าง ๆ

ฉะนั้น ภาพของบ้านพะเยาในปัจจุบัน จึงตกอยู่คุมไปด้วยแนวคิดวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก ของรัฐที่ปรากฏตามที่ต่าง ๆ โดยมีรูปแบบที่ผสมผสานหรือดึงแนวทางการพัฒนาทางเลือกขึ้นมาใช้ร่วมกันอยู่ผ่านการดำเนินงานส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ทางเลือกการพัฒนาบ้านพะเยาโดยองค์กรชุมชน

องค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์กับกว๊านพะเยาถือเป็นตัวแทนหรือกลไกหลักในการดำเนินการสร้างความหมายการพัฒนากว๊านพะเยารูปแบบนี้ กว๊านพะเยาจึงเป็นพื้นที่ที่ถูกสร้างให้เกิดความหมายใหม่ขึ้นมาซึ่งมีความหมายที่เป็นปฏิริยาต่อความหมายการพัฒนาของภาครัฐ

โครงการพัฒนากว๊านพะเยาของรัฐ ถูกพิจารณาจากกลุ่ม “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” โดยตั้งอยู่บนฐานคิดที่มองโครงการพัฒนากว๊านพะเยาว่า เป็นภาวะ “คุกคาม” ที่ทำให้ระบบนิเวศและความหลากหลายของกว๊านพะเยาลดลงอย่างมาก และถือว่าอนุสัญญาพื้นที่ชุ่มน้ำระดับนานาชาติของกว๊านพะเยาเป็นธรรมนุญสูงสุดที่จะต้องคำนึงถึง ก่อนที่จะพิจารณาให้เกิดโครงการพัฒนาใด ๆ ขึ้นในกว๊านพะเยา

การพยายามใช้พื้นที่ของกว๊านพะเยาและชุมชนรอบกว๊านพะเยาของกลุ่มนี้ ปรากฏให้เห็นเด่นชัดโดยการสร้างวังมัจฉา (เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของชุมชนต่าง ๆ รอบกว๊านพะเยา) การจัดตั้งป่าชุมชนของหมู่บ้านรอบกว๊านพะเยา เป็นต้น

ความหมายของการพัฒนาในรูปแบบดังกล่าวที่ถูกจัดสร้างขึ้นนี้ มีแนวความคิดเบื้องหลังที่มาจากแนวคิดการสร้างหรือฟื้นฟูเกี่ยวกับสำนึกร่วมของชาวบ้าน โดยใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านในการสร้างเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมักจะถูกหยิบยกเป็นข้ออธิบายว่าทุกส่วนตั้งแต่เรื่องของ ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ วิธีการจัดการ สำนึกร่วมที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติล้วนมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นองค์รวมที่ชาวบ้านมีอยู่ซึ่งสามารถยกระดับใช้เป็นความรู้ในการจัดการและอนุรักษ์กว๊านพะเยาโดยมีฐานของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแนวทางที่สำคัญ

แนวทางการพัฒนากว๊านพะเยาเชิงอนุรักษ์ โดยใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านในการรักษาป่าและกว๊านพะเยาในรูปของ “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” จึงเป็นการสร้างวาทกรรมของกลุ่มในการให้ความหมายต่อกว๊านพะเยา และถูกขยายเครือข่ายให้เกิดสำนึกร่วมของคนในลุ่มน้ำอิงส่วนต่าง ๆ

การจัดตั้งเครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพะเยา จึงเป็นการขยายขอบเขตความรู้ ประสบการณ์ และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นขึ้นในภาคี เพื่อให้เห็นความสำคัญของลุ่มน้ำอิง ความรู้และประสบการณ์การทำงานของชมรมชาวประมงกว๊านพะเยาจึงถูกรวมเข้ากับความรู้ของภาคีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับลุ่มน้ำอิงด้วย ส่งผลให้องค์กรชาวบ้านทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ต่าง ๆ ของลุ่มน้ำอิงที่มีการจัดการ และอนุรักษ์ลุ่มน้ำอิงขึ้นในรูปแบบของวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ส่งผลกระทบต่อถึงกันและกันในการรักษาความอุดมสมบูรณ์และความสมดุลของระบบนิเวศวิทยาลุ่มน้ำอิงไว้ได้

กล่าวโดยสรุป แนวทางพัฒนากว๊านพะเยาเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ถูกขยายความคิดให้เข้าไปรวมอยู่กับระบบคิดแบบคนกินน้ำแม่เดียวกัน โดยการจัดสร้างเครือข่ายทางสังคม

ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรชาวบ้านในจังหวัดพะเยา โดยมีองค์การพัฒนาเอกชนของจังหวัดพะเยาเป็นกลไกในการสนับสนุนในการเรียนรู้ระบบคิดดังกล่าวร่วมกัน และนำเสนอความรู้ใหม่ของคุณค่าสำคัญของกวีานพะเยาและลุ่มน้ำอิง ตลอดจนความสามารถของการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำอิงโดยชาวบ้านนั้น ได้เป็นวาทกรรมหลักของกลุ่มในการสร้างความหมายบนพื้นที่กวีานพะเยาและลุ่มน้ำอิง ซึ่งเป็นพื้นที่ทางสังคมรูปแบบหนึ่งในการขยายความรู้อีกแนวทางหนึ่งที่แตกต่างจากแนวทางการพัฒนาของภาครัฐ

ดังนั้น การพัฒนากวีานพะเยาในภาพรวม จึงมีแนวทางการพัฒนาที่แตกต่างกันในระหว่างการพัฒนากระแสหลักกับแนวทางการพัฒนาขององค์กรชุมชน และต่างก็เป็นความพยายามสร้างวาทกรรมการพัฒนาต่อกันขึ้นบนพื้นที่ของกวีานพะเยาและชุมชนโดยรอบ

แต่ในบางความแตกต่างของสองแนวความคิด ดูเหมือนว่า มีการใช้ความหมายของภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกถึงสำนึกร่วมและการรวมกลุ่มทางสังคม ที่เป็นทุนทางสังคมวัฒนธรรมสำหรับเป็นพลังในการดำเนินกิจกรรมในกลุ่มนั้น ๆ เป็นประเด็นร่วมแนวความคิดกันอยู่ หากทว่าในกระบวนการของเส้นทางการใช้ กระทำการและส่งเสริมภูมิปัญญาในสองกลุ่มเริ่มเห็นความแตกต่างกัน ซึ่งยังเป็นประเด็นที่ยังไม่ได้รับความสนใจหรือไม่อยากที่จะหยิบยกขึ้นมาถกเถียงถึงความหมายของภูมิปัญญาในท้องถิ่นของพะเยา อันได้แก่ เส้นทางการส่งเสริมผลิตภัณฑ์ชุมชนโดยการท่องเที่ยว กับเส้นทางการอนุรักษ์กวีานพะเยาโดยองค์กรชุมชน

การทับเส้นทางและท่าทีของภูมิปัญญาในบริบทการพัฒนากวีานพะเยา

องค์ความรู้และการผลิตซ้ำของภูมิปัญญา ระหว่างภูมิปัญญาทางด้านอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ภาครัฐได้นำเข้ามาใช้ในการส่งเสริมวิสาหกิจขนาดย่อมในชนบทในรูปของนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ อันทำให้เกิดสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนเกิดขึ้นอย่างคึกคักในสังคมไทย กับประการสุดท้ายคือ ภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรที่องค์กรชาวบ้านได้มีการผลิตซ้ำสำนึกร่วมทางสังคมในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยศักยภาพของตนเองนั้น

การดำเนินการดังกล่าวที่กวีานพะเยาและชุมชนโดยรอบ พบว่า การส่งเสริมผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกวีานพะเยา ได้ถูกสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐในจังหวัดในการจัดตั้งและบริหารกลุ่มและที่สำคัญคือ โครงการพัฒนากวีานพะเยาหลายโครงการได้ส่งเสริมให้เกิดกระแสการท่องเที่ยวกวีานพะเยาในชุมชนฝั่งตะวันตกขึ้นซึ่งสามารถเอื้อให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจทางด้านการท่องเที่ยวในชุมชนฝั่งตะวันตกของกวีานพะเยาเพิ่มมากขึ้นนั้น แต่เส้นทางดังกล่าวเข้าไปกระทบกับแนวทางการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์กวีานพะเยาโดยองค์กรชุมชน เมื่อโครงการสร้างผนังป้องกันน้ำท่วมชุมชนรอบกวีานพะเยา ในหลักการยังไม่เป็นที่ยอมรับของเครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพะเยา เนื่องจากการส่งเสริมและการกระทำดังกล่าวเข้าไปมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของกวีานพะเยา

อย่างไรก็ตาม องค์กรชาวบ้านในการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กว๊านพะเยาไม่ได้เข้าไปขัดแย้งโดยตรงกับองค์กรชาวบ้านที่เป็นกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกว๊านพะเยา เนื่องจากในทั้งสองกลุ่มนั้น ต่างก็เป็นคนในชุมชนรอบกว๊านพะเยาเช่นเดียวกัน ประกอบกับสมาชิกของทั้งสองกลุ่ม ในสภาพความจริง ส่วนใหญ่ก็ร่วมกันเป็นสมาชิกในแต่ละกลุ่มอยู่

ในระดับครอบครัว ฝ่ายชายซึ่งประกอบอาชีพประมงกว๊านพะเยา จะมีฝ่ายหญิงที่เป็นสมาชิกในกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนดังกล่าวด้วย ในขณะที่เดียวกัน เมื่อมีการประชุมเครือข่ายทั้งสองกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนและกลุ่มทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในต่างกรรมต่างวาระ สมาชิกในเครือข่ายทั้งสองก็เข้าร่วมประชุมอยู่ด้วยกัน

ทัศนคติที่พอชัดเจนต่อโครงการพัฒนากว๊านพะเยา มีอยู่ในกลุ่มผู้นำชาวบ้านที่อยู่ในข่ายของภูมิปัญญาที่แตกต่างกัน คือ กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกว๊านพะเยาและกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกว๊านพะเยามีท่าทีในการคัดค้าน¹⁷ และสนับสนุน¹⁸ การสร้างผนังป้องกันน้ำท่วมของชุมชนฝั่งตะวันตกของกว๊านพะเยาที่ปรากฏบ้างตามลำดับ แต่ไม่มีการขัดแย้งกันโดยตรง และไม่ได้นำปัญหานี้มาพูดคุยเรื่องผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมกว๊านพะเยากันอย่างเป็นทางการ

เมื่อพิจารณาถึงสถานภาพของกลุ่มผู้นำที่ต่างกลุ่มกัน โดยมากกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชน ผู้นำมักจะเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับหมู่บ้านและตำบล และมีสายสัมพันธ์กับข้าราชการในหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมการดำเนินงานผลิตภัณฑ์ชุมชนของจังหวัดพะเยา ในขณะที่กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกว๊านพะเยา มักจะเป็นกลุ่มชาวบ้านที่อยู่ต้นน้ำและกลุ่มชาวประมงซึ่งมีวิถีชีวิตและการทำมาหากินที่ผูกพันกับกว๊านพะเยาเป็นอย่างมาก

ปรากฏการณ์ดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า องค์กรชาวบ้านทั้งสองกลุ่มซึ่งใช้ความหมายและดำเนินการเรื่องภูมิปัญญานั้น ต่างก็ไม่มี การพูดคุยถกเถียงหรือขัดแย้งถึงแนวทางหรือความหมายของภูมิปัญญาที่แสดงออกอย่างชัดเจนจากกรณีที่มีโครงการสร้างผนังป้องกันน้ำท่วม เนื่องจากการเดินทางการพัฒนาภูมิปัญญาทั้งสองความหมาย ไม่ได้เข้าไปกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในทางตรง หากว่าแนวทางของการใช้ภูมิปัญญาทั้งสองด้านเป็นการมีสมาชิกร่วมกันอยู่และได้เข้าไปส่งเสริมการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในการเพิ่มรายได้ในครัวเรือน และการรวมกลุ่มทางสังคมให้เกิดขึ้น

ดูเหมือนว่า แนวทางการส่งเสริมและใช้ภูมิปัญญาในสองสาขาของแต่ละกลุ่ม จะไม่พยายามแสดงออกให้เห็นเป็นความขัดแย้งต่อกัน โดยเฉพาะกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกว๊านพะเยาไม่ค่อยมีท่าทีหรือการแสดงออกมากนัก จะมีเพียงกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกว๊านพะเยาเท่านั้น ที่แสดงบทบาทที่ไม่เห็นด้วยกับโครงการดังกล่าวอย่างชัดเจน แต่ก็เป็น การแสดงบทบาทที่ไม่ได้มุ่งขัดแย้งกับกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนโดยตรง กลับมุ่งวิพากษ์ไปที่การดำเนินงานโครงการดังกล่าวของภาครัฐในจังหวัด โดยอยู่ในท่าทีที่ตั้งข้อสังเกต วิพากษ์รูปแบบและวิธีการ

¹⁷ "เอ็นจีโอล่าชื่อหยุดสร้างถนนรอบกว๊านพะเยา", *มติชนรายวัน* (8 ก.พ. 2545) : 12.

¹⁸ "ประห้วงเอ็นจีโอขวางขุดลอกกว๊าน", *ไทยนิวส์* (10 ก.พ. 2545) : 15.

ดำเนินโครงการที่จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศกวีานพะเยา ตลอดจนการขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน³⁹

บทสรุป :

ภูมิปัญญาของผลิตภัณฑ์ชุมชนกับระบบนิเวศกวีานพะเยาในกระแสโลกาภิวัตน์

ปัจจุบันจังหวัดพะเยาได้รับอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ จากการนำเข้ามาของนโยบายภาครัฐ การพัฒนา สื่อสารมวลชน ทูนิยม และกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ปัจจัยเหล่านี้ล้วนเข้าไปมีอิทธิพลต่อการดำเนินงานการพัฒนาควานพะเยาของภาครัฐและเอกชนที่มีการปฏิสัมพันธ์กันอยู่

ในสภาวะการณ์ปัจจุบันที่มีการปรับเปลี่ยนระบบการบริหารราชการแบบใหม่ และการปรับและตั้งกระทรวงเพิ่มขึ้นใหม่ ผู้ว่าราชการแบบบูรณาการ (CEO) และการเกิดสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของจังหวัด นับเป็นเหมือนทางออกของปัญหาที่สำคัญของประเด็นปัญหาควานพะเยาต่อการส่งเสริมเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งดูเหมือนเป็นความหวังที่จะยกระดับภูมิปัญญาของชาวบ้านด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควานพะเยาให้แทรกซึมอยู่ในกระบวนการพัฒนาของรัฐ แต่เมื่อมีปฏิบัติการจริง ภายใต้งค์กรภาครัฐของจังหวัดเริ่มมีความขัดแย้งทางความคิดเห็นในการพัฒนาควานพะเยา หน่วยงานดังกล่าวกลายเป็นเสียงข้างน้อยและกลายเป็นแกะดำในวงการพัฒนากระแสหลัก⁴⁰ ในขณะที่ผู้ว่าราชการแบบใหม่ก็ยังไม่ได้ลงมือจัดการกับปัญหาความขัดแย้งในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของควานพะเยาอย่างเป็นรูปธรรม คงมีแต่คำกล่าวในเชิงนโยบายที่จะให้ความสำคัญกับชาวบ้านให้เป็นผู้ตอบคำถามและความต้องการที่แท้จริงว่าเห็นด้วยหรือจะให้ดำเนินการพัฒนาแบบใดเท่านั้น⁴¹

สถานการณ์ดังกล่าว ภูมิปัญญาด้านผลิตภัณฑ์ชุมชนกลายเป็นสิ่งที่ดูเหมือนจะสอดคล้องต้องกันมากที่สุด ในบริบทของโลกาภิวัตน์และทุนนิยม นโยบายต่าง ๆ ของภาครัฐได้ให้การสนับสนุนอย่างแข็งขันในรัฐบาลชุดปัจจุบัน ตั้งแต่กองทุนหมู่บ้าน พักหนี้เกษตรกร และหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ แนวทางเหล่านี้ล้วนมีจุดมุ่งหมายในการดึงเอาองค์ความรู้ทางด้านอุตสาหกรรมในครัวเรือน ประกอบกับทุนทางสังคมวัฒนธรรมอื่น ๆ ของชุมชนซึ่งมีนัยบ่งชี้ถึงการรวมกลุ่มพื้นฐานทางสังคมมาแปลงให้กลายเป็นทุนที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน

³⁹ "เอ็นจีโอพะเยาจับตา 8 ประเด็น หมกเม็ดโครงการถนนริมควาน", *มติชนรายวัน* (31 มกราคม 2545) : 15.

⁴⁰ "จี้ระงับเขื่อนกวีานพะเยาทำลายลุ่มน้ำ", *มติชนรายวัน* (5 ก.ค. 2545) : 15.

⁴¹ ศรี โคมคำ (นามแฝง), "ซีอีโอกับกวีานพะเยา คำถามต่อประเด็นโครงการก่อสร้างผนังป้องกันน้ำท่วมกวีานพะเยา", *พะเยารัฐ* (1 - 15 ธันวาคม 2546) : 14.

⁴² "บทสัมภาษณ์ บวร รัตนประสิทธิ์, "ซีอีโอ บวร รัตนประสิทธิ์ 'ผมจะถามชาวบ้านก่อน' ", *พะเยารัฐ* (1-15 ตุลาคม 2546) : 2-3.

การดำเนินการส่งเสริมภูมิปัญญาด้านผลิตภัณฑ์ชุมชนโดยภาครัฐ จึงถูกเร่งให้บรรลุเป้าหมายมากยิ่งขึ้นจากปัจจัยเอื้ออื่น ๆ ที่เป็นโครงการพัฒนาครัวเรือนพะเยาของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เป็นลูกหลานของนโยบายการท่องเที่ยว ภูมิปัญญาด้านผลิตภัณฑ์ชุมชนจึงถือเป็นหน่วยย่อยหน่วยหนึ่งที่ทุนนิยมกำลังแผ่ขยายตัวเข้าไปถึงในท้องถิ่นได้สะดวกและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น

แต่ปัจจัยเอื้อสำหรับการส่งเสริมผลิตภัณฑ์ชุมชนเหล่านี้ เป็นความคับข้องที่มีต่อขบวนการเคลื่อนไหวขององค์กรที่ใช้ภูมิปัญญาทางด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกวีานพะเยา เมื่อยังมีคำถามถึงผลกระทบต่อระบบนิเวศของกวีานพะเยาและวิถีชีวิตของชาวประมงที่จะตามมาในภายหลังจากโครงการดังกล่าว แต่คำถามของกลุ่มและการดำเนินการพัฒนาครัวเรือนพะเยาที่แตกต่างจากรัฐนั้นมักไม่ค่อยได้รับความสนใจ เนื่องเพราะว่าการใช้ภูมิปัญญาด้านนี้ยังไม่สอดคล้องและไม่สามารถแปลงให้กลายเป็นสินทรัพย์หรือเพิ่มความมั่งคั่งเป็นตัวเงินที่รัฐมองไปอีกก้าวหนึ่งได้ ถึงแม้จะมีนโยบายและการพยายามดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยภาครัฐอยู่

อย่างไรก็ตาม การใช้ภูมิปัญญาต่างกลุ่มต่างสาขาที่ดำรงอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ต่างก็มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ในเส้นทางที่ภูมิปัญญาด้านผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกวีานพะเยาที่เน้นการส่งเสริมรายได้ ได้รับการขานรับจากกระแสการท่องเที่ยวและโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของภาครัฐ กำลังมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและรายละเอียดของโครงการพัฒนาครัวเรือนพะเยาเพื่อการท่องเที่ยวเพื่อลดกระแสการคัดค้านลงไป

การนำแนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมได้ถูกใช้ในโครงการพัฒนาครัวเรือนพะเยาและชุมชนโดยรอบโดยหน่วยงานของรัฐด้วยเช่นกัน เพื่อนำแนวทางภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ มาสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างเป็นองค์รวม โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การเสริมสร้างรายได้ให้กับชุมชนเป็นเป้าหมายเบื้องต้น แต่การกระทำดังกล่าวอาจจะเป็นปัญหาหนึ่งที่ประวิตรโรจนพลฤกษ์⁴² ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ในสถานการณ์ปัจจุบันที่มโนทัศน์ (concept) เรื่องวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาได้กลายเป็นคำขวัญที่บรรษัทยักษ์ใหญ่นำไปใช้โฆษณาทางทีวี หรือถูกรัฐพูดถึงอย่างเป็นทางการ การยึดใช้ความคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาชาวบ้านนั้น จึงอาจเป็นเพียงกลยุทธ์ในการหาประโยชน์และสร้างภาพลักษณ์องค์กร หรือเป็นความตระหนักรู้ในการต้องปรับอย่างแท้จริงก็ได้

ในส่วนของขบวนการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกวีานพะเยาก็เริ่มตระหนักถึงกระแสการพัฒนา ทุนนิยมและโลกาภิวัตน์ การเรียนรู้อย่างเท่าทันต่อสถานการณ์ของปัญหาจึงเป็นทางออกที่กลุ่มนี้กำลังสร้างพื้นที่ทางสังคมให้เกิดเวทีของกระบวนการแลกเปลี่ยน

⁴² ประแสร์วัฒนธรรมชุมชนกับภูมิปัญญาชาวบ้าน : ภาพอุดมคติของการต่อสู้ทางอุดมการณ์, *ฟ้าเดียวกัน* ปีที่ 1 ฉบับที่

ในหมู่สมาชิกเพื่อกำหนดทิศทางของกลุ่มในการดำเนินการและช่วยเตือนสติสาธารณชนต่อไปท่ามกลางการพัฒนาภูมิปัญญาเพื่อการส่งเสริมรายได้เป็นใหญ่มากกว่าภูมิปัญญาสาขาอื่น

ในอีกด้านหนึ่ง อิทธิพลการท่องเที่ยวก่อให้เกิดแนวโน้มการปรับตัวในการใช้องค์ความรู้ขององค์กรชุมชนที่ทำงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกว่าวันพะเยาที่เริ่มคล้อยคลึงกับภูมิปัญญาด้านผลิตภัณฑ์ชุมชนมากขึ้น โดยมีการพยายามนำภูมิปัญญาด้านสิ่งแวดล้อมกว่าวันพะเยาเข้าไปสัมพันธ์กับการเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งเริ่มมีการพูดคุยถึงแนวคิดและหาแนวทางการจัดการท่องเที่ยวกว่าวันพะเยาและชุมชนโดยรอบในเชิงนิเวศและวัฒนธรรมโดยองค์กรชุมชนเป็นหลัก สำหรับการนำภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกว่าวันพะเยาที่ชุมชนมีอยู่มาใช้ในบอกล่าชีวิค ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของชุมชนที่ผูกพันกับกว่าวันพะเยาให้กับนักท่องเที่ยวผู้มาเยี่ยมชมเยือนกว่าวันพะเยา

สุดท้าย ความหมายของภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้เพื่อสร้างสำนึกร่วมของกลุ่มสังคมโดยคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพียงด้านเดียว เริ่มจะไม่เป็นคำตอบที่เพียงพอต่อคำถามถึงการดำรงวิถีชีวิตของชุมชนท่ามกลางอิทธิพลของสังคมสมัยใหม่ที่ดัง โดมเข้ามาอยู่ในจิตใจของชาวบ้าน แนวโน้มและการปรับตัวของภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ จึงอาจจะไม่สามารถต้านทานกระแสโลกาภิวัตน์และระบบทุนนิยมได้ ความหมายของภูมิปัญญาในยุคสมัยที่ต้องดำรงอยู่คู่กับปากท้องของชุมชนที่ผูกติดกับเงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน จึงกำลังมีเส้นทางที่เริ่มถูกสร้างให้มีหน้าที่ในการสนองตอบต่อชุมชนที่มีความต้องการในการเลื่อนฐานะ ความเป็นอยู่ รายได้ และชีวิตที่เข้าไปสัมพันธ์กับความเป็นสมัยใหม่เฉกเช่นเดียวกับชุมชนเมืองเพิ่มขึ้นอีกความหมายหนึ่ง โดยทิ้งคำถามเรื่องผลกระทบและการจัดการต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้เบื้องหลัง

ดังนั้น การมองประเด็นปัญหาเรื่องภูมิปัญญา ไม่อาจที่จะมองหรือพิจารณาความหมายหรือใช้องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาที่แยกส่วนหรือไม่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาในอีกด้านหนึ่งได้ มิฉะนั้นแล้ว เส้นทางของการสร้างภูมิปัญญาในบางเรื่องอาจจะเข้าไปกระทบต่อการสร้างองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาในอีกด้านหนึ่ง เฉกเช่นเดียวกับที่ข้อเขียนนี้ได้พยายามนำเสนอให้เห็นการใช้ที่กระทบทับซ้อนและถักถักต่อกันและกันของสิ่งที่เรียกว่า “ภูมิปัญญา”

เวลาของการใช้ภูมิปัญญาที่เริ่มถูกสร้างขึ้นนั้นคงมาถึงแล้ว ทางออกของปัญหาในความถักถักและทับซ้อนของการใช้ภูมิปัญญา คงต้องเริ่มจากการแบ่งปันและแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างความหมายและการใช้เส้นทางของภูมิปัญญาสาขาต่าง ๆ ของกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับมัน ซึ่งกลุ่มองค์กรทุกฝ่ายจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมกันหาคำตอบว่าจะมีการจัดการความสัมพันธ์ขององค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญาอย่างเป็นองค์รวมระหว่างวิถีชีวิต สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจชุมชน ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม หรือต้องตระหนักว่าจะละเลยภูมิปัญญาด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ สำหรับการดำรงไว้ซึ่งความสมดุล

ระหว่างศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ วัฒนธรรมที่ควรค่า การคงอยู่ของสิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตที่ดีได้อย่างไรในบริบทที่ทุนนิยมกำลังเป็นใหญ่ของโลกยุคโลกาภิวัตน์.

เอกสารอ้างอิง

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจังหวัดเชียงราย และกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, รายงานฉบับ
สมบูรณ์ การศึกษาสำรวจ ออกแบบรายละเอียดโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนา
อาชีพ และกระจายรายได้สู่หมู่บ้านอุตสาหกรรมในชนบท 20 หมู่บ้าน 19 จังหวัด, มปป.

“กวีานพะเยา-หนองเต็งทราย สู่อุตสาหกรรมนโยบายการพัฒนา”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (15 – 21
มีนาคม 2545).

กิงกร นรินทรกุล ณ อยุธยา และ ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, “เครือข่ายการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ” ใน
ัชชาวล ทองคิเลศ บก., บันทึกฉบับ NGOs กำเนิดและพัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชน
ภาคเหนือ, กลางเวียงการพิมพ์ ; เชียงใหม่, 2543.

กลุ่มสิ่งแวดล้อมพะเยา, จดหมายแสดงเจตจำนง, เอกสารอัดสำเนา, 2541.

กองทุนเพื่อสังคม (SIF) ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา และมูลนิธิเพื่อการพัฒนาพะเยา, ฤดู
กาลแห่งป่าบ้านคำใน ป่าชุมชนบ้านคำใน อีกตัวอย่างหนึ่งของคนอยู่กับป่า, มปท. ; มปป.

“คนพะเยาซื้ออินทรานด้านเทศบาลอมก๋วน” ใน ผู้จัดการรายวัน (19 ส.ค. 2536) : 2.

“คนเหนือร่วมกลุ่มฮักแม่น้ำอิง-ลาวด้านภัยความเจริญ”, มติชนรายวัน (8 ก.พ. 2542).

โครงการเสวนาปัญหาลุ่มน้ำอิง, เอกสารอัดสำเนา, 2536.

“จากวัชพืชกว๊านพะเยาสู่ตลาดโลก (1)”, พะเยารัฐ (20 กุมภาพันธ์ – 5 มีนาคม 2546) : 4.

“จากวัชพืชกว๊านพะเยาสู่ตลาดโลก (จบ)”, พะเยารัฐ (5 – 20 มีนาคม 2546) : 4.

“จี้ระงับเขื่อนกว๊านพะเยาทำลายลุ่มน้ำ”, มติชนรายวัน (5 ก.ค. 2545) : 15.

จันทร์ดิบ พูเฟื่อง และคนอื่น ๆ, คนหาปลา : ชีวิตบนผืนน้ำกว๊านพะเยา, ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ
กว๊านพะเยา โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา, กรุงเทพฯ ; อุษาการพิมพ์, 2546.

ชนากานต์ วงศ์วารินทร์ และคณะ, คน น้ำ ป่า ผญาพายว : บทเรียนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
ในลุ่มน้ำอิงโดยองค์กรชุมชน, เจริญอักษร ; พะเยา, 2546.

ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา, รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเรื่อง วิถีชีวิตและ
สถานภาพของชาวประมงกว๊านพะเยา, มูลนิธิชุมชนไทย และโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา

พัฒนา (มปท., 2546)

ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร, วาทกรรมการพัฒนา, กรุงเทพฯ ; วิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 3, 2545.

ัชชวาล ทองดีเลิศ บก., บันทึกถ้อยคำ NGOs กำเนิดและพัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ, กลางเวียงการพิมพ์ ; เชียงใหม่, 2543.

ัชชวัฒน์ จันธิมา, กวีานพะเยา : บทเรียนและความทรงจำ, โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา ; พะเยา, 2545.

คาบพญาล (นามแฝง), “Amazing ผู้ว่าฯ-อธิบดีประมงแข่งเจ้ทสกีกลางกวีานพะเยา เดือนระวัง เหมือนวงดนตรีสดริงกลางป่าห้วยขาแข้ง”, แนวหน้า (14 มิ.ย. 2541).

“ถมกวีานพะเยาทำถนน ลมหายใจสุดท้ายคนพะเยา”, ไทยไฟแนนเชียล (6-7 ส.ค. 2537) : 9.

“แถลงการณ์...คัดค้าน การถมดินในกวีานพะเยา”, ผู้จัดการรายวัน (11 ส.ค. 2536) : 2.

นิคม บุญเสริม (บก.), ป่าชุมชนพะเยา ความหมายของชีวิต อิสระ สิทธิแห่งการตัดสินใจ, หนังสือชุด ทำเนียบป่าชุมชนภาคเหนือ เล่ม 3, หนังสือประกอบงานมหกรรมป่าชุมชน ท่างออกของ คนกับป่า 28 – 30 มีนาคม 2544 ณ บ้านน้ำเกี๋น ด.น้ำเกี๋น อ.ภูเพียง จ.น่าน, เชียงใหม่ ; บี.เอส. การพิมพ์, 2544.

นิคม บุญเสริม, องค์ความรู้ในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของจังหวัดพะเยา, เอกสาร อัดสำเนา, มปป.

บริษัท คอนซัลแตนท์ จำกัด, แผนลงทุนจังหวัดพะเยา ตามนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค (รายงานฉบับสมบูรณ์), 2537.

บทสัมภาษณ์ บวร รัตนประสิทธิ์, “ชีอีโอ บวร รัตนประสิทธิ์ ‘ผมจะถามชาวบ้านก่อน’”, พะเยา รัฐ (1-15 ตุลาคม 2546) : 2-3.

“ประมงกวีานพะเยาด้านขุดลอก หวันคันดินทำน้ำท่วม-ถนน 4 เลน”, มติชนรายวัน (25 ก.ค. 2543).

“ประท้วงเอ็นจีโขวางขุดลอกกวีาน”, ไทยนิวส์ (10 ก.พ. 2545) : 15.

ประวิตร โรจนพฤกษ์, “กระแสวัฒนธรรมชุมชนกับภูมิปัญญาชาวบ้าน : ภาพอุคมคติของการต่อสู้ ทางอุคมการณ์” ใน พี่เดียวกัน ปีที่ 1 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2546) : 85 – 89.

- ปราชญ์เมืองพะเยา ลมหายใจแห่งชีวิตและองค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นและศิลปินพื้นบ้าน
จังหวัดพะเยา, ศิริวรรณ มะโนวงศ์ (รวบรวม) และชัยวัฒน์ จันธิมา (เรียบเรียง), โครงการ
พะเยาเพื่อการพัฒนา, 2543.
- “ปิดกวันฯ ด้วยฝ่ามือมารสะเทือนการท่องเที่ยวเมืองภูมามขาว”, ผู้จัดการรายวัน (17 ส.ค. 2536) :
9.
- “ผู้ว่าฯพะเยาไม่สนพลังด้านหนังสือ”, มติชนรายวัน (14 ก.พ. 2545) : 12.
- “แผนแก้ปัญห้ำท่วมพะเยา”, มติชนรายวัน (21 ก.พ. 2545).
- “พะเยาถูกฮือยกจังหวัดทั้งเทศบาลบุงกรุกกวัน”, ผู้จัดการรายวันภาคเหนือ (11 ส.ค. 2536) : 2.
พระธรรมวิมลโมลี. ประวัติกว๊านพะเยา. เชียงราย ; เชียงรายไพศาลการพิมพ์, มปป.
- มนัส สุวรรณ และคนอื่นๆ, กว๊านพะเยา นิเวศวิทยาและศักยภาพในการพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว,
2534.
- มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่ง
แวดล้อมกว๊านพะเยา, 2535.
- วิมล ปิงเมืองเหล็ก, “ภูมิปัญญาท้องถิ่นรอบกว๊านพะเยา”, ใน ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ สังคม
และวัฒนธรรมเมืองพะเยา, บรรณาธิการโดย สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงเทพฯ ; มติชน, 25..
- ศรี โคมคำ (นามแฝง), “ซีอีโอกับกว๊านพะเยา คำถามต่อประเด็น โครงการก่อสร้างผนังป้องกันน้ำ
ท่วมกว๊านพะเยา”, พะเยารัฐ (1 – 15 ธันวาคม 2546) : 14.
- ศรีมา ก็พงษ์ และคณะ, การศึกษาการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของจังหวัด
พะเยา ปี 2544, การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการ
บริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2545.
- ศูนย์วิทยบริการจังหวัดพะเยา มหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา, สรุปรายงาน
การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ประจำปีการศึกษา 2546.
- สร้อยดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, กรุงเทพฯ ; อมรินทร์, 2544.
- สหทัย วิเศษ และคณะ, ลุ่มน้ำอิง, พะเยา ; เจริญอักษร, 2545.
- สหทัย วิเศษ และศิริวรรณ มะโนวงศ์, รายงานการศึกษา กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกว๊าน
พะเยา, โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา, มปป.
- “เส้นทางปลาสามบ้านสันเวียงใหม่”. พะเยารัฐ (10 – 25 เมษายน 2546) : 4.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, มติคณะรัฐมนตรี 1 สิงหาคม 2543 เรื่อง ทะเบียนรายนามพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ และระดับชาติของประเทศไทย และมาตรการการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ, 2546.

หนังสือประกอบงานสัมมนาประชุมชนภาคเหนือ, 3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย, ณ ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาง อ.เมือง จ.ลำพูน วันที่ 14-15 มกราคม 2542.

“หอยงูและประมงขวาง ล้มผูดคอน โดกวันพะเยา”, ผู้จัดการรายวัน (10 มี.ค. 2537) : 37.

อานันท์ กาญจนพันธ์, มิติชุมชน วิถีคิดว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร, กรุงเทพฯ ; สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

“เอกชนขอที่ดินริมกว๊านพะเยาผุดศูนย์หัตถฯ”, กรุงเทพธุรกิจ (4 ก.ย. 2539) : 12.

เอกสารวาระการประชุมคณะกรรมการพัฒนากว๊านพะเยา, สำนักงานจังหวัดพะเยา, 2540.

“เอ็นจีโอพะเยาจับตา 8 ประเด็น หมกเมื่อดำเนินการถนนริมกว๊าน”, มติชนรายวัน (31 มกราคม 2545) : 15.

“เอ็นจีโอล่าซื้อหุุดสร้างถนนรอบกว๊านพะเยา”, มติชนรายวัน (8 ก.พ. 2545) : 12.

ดูถูกแห่งป่าบ้านต้าโน, มปท., มปป.

Preecha Kuwintpant, *The Study of SMEs in Thailand : A General Overview*, paper number 137 Economic Research Center Economic School Nagoya University, 2001.

รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ บ้านวังอ้อ ต.หัวดอน อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

(สกว.)

คณะผู้วิจัย

1. นางสาวกาญจนา ทองทั่ว	หัวหน้าทีมวิจัย
2. นางชุติมา จันทรมณี	ผู้ช่วยนักวิจัย
3. นายสีหัท มงคลแก้ว	ผู้ช่วยนักวิจัย
4. นายวิชัย กอมณี	ผู้ช่วยนักวิจัย

คำนำ

กระแสการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในประเทศไทย เริ่มก่อตัวเมื่อ 10 ปี ที่ผ่านมา โดยหวังว่าจะเป็นทางเลือกหนึ่งของการแก้ปัญหาหลายๆ อย่างเช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ปัญหาการสูญเสียอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนท้องถิ่น ปัญหาความยากจน จากบทเรียนที่ผ่านเราพบว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ยั่งยืนนั้นจะต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นเป็นหลัก บ้านวังอ้อ ตำบลหัวดอน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ก็เป็นชุมชนหนึ่งที่นำเอาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมาแก้ปัญหาของชุมชนที่ต้องการนำเสนอนแนวคิด กระบวนการ การดูแลอนุรักษ์ทรัพยากรป่าที่เคยเสื่อมโทรมให้กลับฟื้นคืนสภาพความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และเพื่อปลูกจิตสำนึกของผู้คนให้เห็นความสำคัญของป่า ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะทำให้เห็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีชุมชนเป็นผู้ดำเนินการศึกษาวิจัย และนำไปใช้ประโยชน์ในการจัดการท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม ไม่สร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิต สังคมวัฒนธรรม ยกคุณภาพชีวิตสามารถพึ่งพาตัวเองได้ในระยะยาว

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนวังอ้อเป็นชุมชนขนาดกลางมี จำนวนครัวเรือน 175 ครัวเรือน จำนวนประชากร 901 คน เป็นชาย 465 คน หญิง 431 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ทำนา เป็นอาชีพหลัก นอกฤดูการทำนา จะปลูกพริก ถั่วลิสง และหาของป่า เช่น ไข่มดแดง เห็ดชนิดต่างๆ เป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งและมีประสบการณ์ในการรวมกลุ่มมานาน ที่ผ่านมากชุมชนได้มีความพยายามในการแก้ไขปัญหาของตนเองโดยการรวมกลุ่มกันจัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้น จำนวน 6 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน
2. กลุ่มกองทุนเวชภัณฑ์หมู่บ้าน
3. กลุ่มกองทุนทำนบปลา
4. กลุ่มกองทุนส่งเสริมประสิทธิภาพพืชไร่
5. กลุ่มกองทุนสัจจะสะสมทรัพย์
6. กลุ่มโครงการป่าชุมชนดงใหญ่

โครงการป่าชุมชนดงใหญ่เกิดขึ้นได้เนื่องจากผู้นำชุมชน ชาวบ้านได้มองเห็นความสำคัญของป่าดงใหญ่ ซึ่งเป็นป่าสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน เดิมเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์มาก มีเนื้อที่ 1,810 ไร่ เนื่องจากมีการเพิ่มขึ้นของประชากรจึงทำให้พื้นที่ลดลง การเพาะปลูกเพื่อการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ทำให้พื้นที่ป่าดงใหญ่ถูกทำลายไป พื้นที่ป่าธรรมชาติจากเดิมที่เคยเป็นผืนใหญ่กลายเป็นผืนเล็ก ๆ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์หลายชนิดสูญพันธุ์ และมองเห็นว่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นมรดกอันมีค่ายิ่งที่สืบทอดกันมา ควรจะอนุรักษ์สืบทอดให้คนรุ่นหลังต่อไป จึงได้ประชุมชาวบ้านเพื่อปรึกษาหารือว่าควรจะทำอย่างไรที่จะอนุรักษ์ป่าชุมชนดงใหญ่ไว้ ที่ประชุมมีมติเห็นควรให้อนุรักษ์ไว้ เพราะถ้าไม่อนุรักษ์ ป่าชุมชนดงใหญ่จะหมดไป และช่วยกันค้นหาแนวทางในการฟื้นฟูปลูกป่า เพื่อให้บรรลุพันธกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงตรัสว่า " ให้อุปถัมภ์รักษาป่าในใจคน " และให้รู้จักการทำงานร่วมกันโดย " รักษาสามัคคี " และเพื่อเป็นการตอบสนองตามแผนงานโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติพลเอกฉัตรชัย สาริกัลยะ เนื่องในพระราชวโรกาสครองราชย์เป็นปีที่ 50 ในปี พ.ศ. 2539 นับเป็นนิมิตหมายอันดีที่ชาวบ้านวังอ้อได้มีโอกาสเฝ้ารับเสด็จสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในโอกาสที่เสด็จเยือนศูนย์ศิลปาชีพบ้านยางน้อย และได้ปฏิญาณตนว่าจะไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ จะไม่ตัดไม้ทำลายป่า จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้ให้คนรุ่นหลังต่อไป

หลังจากนั้นจึงได้มีการอบรมราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่าในปี พ.ศ. 2540 มีชาวบ้านให้ความสนใจทุกครัวเรือนโดยไม่ได้บังคับ ทุกคนสมัครด้วยความเต็มใจ เพราะมีจิตสำนึกและมองเห็นความสำคัญขอ

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในการเป็นอาสาสมัครนี้ไม่ได้รับค่าตอบแทนใด ๆ ทุกคนต่างเสียสละ ทั้งกำลังกาย กำลังใจ และกำลังทรัพย์ โดยจัดกลุ่มทำกิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ดงใหญ่ร่วมกัน คือ ปลูกป่าซ่อมแซม มุ่งเน้นการฟื้นฟูป่าและอนุรักษ์ป่าที่สมบูรณ์อยู่ด้วยการทำแนวป้องกันไฟป่า ควบคู่กับการป้องกันการรบกวนบริเวณป่าผืนใหญ่ที่เสื่อมโทรมที่สามารถฟื้นตัวเองได้ โดยการเข้าเวรยาม ป้องกันคนมาลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ปลูกป่าทดแทน และได้ตั้งกฎระเบียบป่าชุมชนดงใหญ่ขึ้น เป็นต้น

ซึ่งผลจากการเสียสละร่วมกันในการทำกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอของชุมชน ทำให้ป่าชุมชน ดงใหญ่กลับฟื้นคืนสภาพที่สมบูรณ์ จนเป็นที่ยอมรับจากองค์กรและหน่วยงานภายนอก เช่น

- ปี พ.ศ. 2540 ได้รับรางวัลชนะเลิศระดับภาคในการประกวดป่าชุมชนดีเด่น
- ปี พ.ศ. 2541 ได้รับพระราชทาน " ธงพิทักษ์ป่ารักษาชีวิต " จากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ที่พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์
- ปี พ.ศ. 2542 ได้รับรางวัล " ป่าพื้นบ้านอาหารชุมชนดีเด่น "
- ปี พ.ศ. 2546 ได้รับรางวัล " ลูกโลกสีเขียว "

จากรางวัลที่ได้รับมานี้ทำให้ชาวบ้านมีกำลังใจ มีจิตสำนึก และมีความภูมิใจ ที่ได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นมรดกอันล้ำค่า เคียงคู่กับการดำรงชีวิตของมนุษย์สืบมาและตลอดไป ดังคำขวัญที่ว่า " ป่าชุมชน เพิ่มพูนผลิตผล ปวงชนสามัคคี "

ปัจจุบันป่าดงใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และสวยงาม ได้รับการดูแลและอนุรักษ์จากคนในชุมชนเป็นอย่างดี พื้นที่ป่าชุมชนติดกับลำเขาบาย เป็นลำน้ำที่มีทิวทัศน์สวยงาม มีน้ำตลอดทั้งปี ภายในป่าชุมชนมี ไก่ป่า กระรอก กระแต นกนานาชนิด รวมทั้งพืชสมุนไพร ต้นไม้ใหญ่มากมาย ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา จะมีนักท่องเที่ยวทั้งคนในตำบลเดียวกันและบุคคลภายนอก เข้ามาท่องเที่ยวอยู่ตลอดทั้งปี และบางช่วงฤดูกาลที่เห็ดหรือหน่อไม้มีมากก็จะมีคนเข้ามาเก็บของป่า เพื่อไปบริโภคและจำหน่ายเพิ่มมากขึ้นทุกปี

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของป่าที่ชุมชนวังอ้อได้ร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟู ส่งผลให้คนภายนอกมีความสนใจเข้ามาเยี่ยมชมป่าชุมชนดงใหญ่ในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพิ่มมากขึ้น จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ชุมชนได้เล็งเห็นประโยชน์และผลกระทบที่จะเกิดขึ้น จึงเห็นควรให้มีการหารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวที่เหมาะสมควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ป่าดงใหญ่ เพื่อมิให้กระแสการท่องเที่ยวจากภายนอกเข้ามาทำลายวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ที่ชุมชนได้ร่วมกันปกป้องรักษามา และเพื่อให้คนรุ่นหลังของบ้านวังอ้อได้มีป่าที่สมบูรณ์ไว้ใช้ประโยชน์ต่อไป

คำถามการวิจัย

คำถามวิจัยหลัก

รูปแบบในการจัดการท่องเที่ยว โดยยึดหลักการไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นและสามารถพัฒนาเป็นธุรกิจชุมชนได้เป็นอย่างไร

คำถามวิจัยย่อย

1. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเหมาะสมกับพื้นที่ป่าดงใหญ่และวิถีชีวิตชุมชนวังอ้อ วังถ้ำหรือไม่ว่างไร
2. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีผลกระทบต่อการจัดการป่าชุมชนหรือไม่ อย่างไร
3. ชุมชนบ้านวังอ้อมีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากน้อยขนาดไหน
4. การตอบรับของนักท่องเที่ยวต่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อทำการศึกษาและสำรวจศักยภาพ ข้อจำกัด ของแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนที่เหมาะสมที่จะนำมาจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
2. เพื่อศึกษารูปแบบและแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนบ้านวังอ้อ
3. เพื่อเสนอแนะรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้แก่ชุมชนที่มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่คล้ายคลึงกับชุมชนบ้านวังอ้อ
4. เพื่อสร้างให้ชุมชน นักท่องเที่ยว มีจิตสำนึกในการดูแลทรัพยากรป่า
5. เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรคและข้อเสนอแนะเพื่อเพิ่มศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

พื้นที่ดำเนินการวิจัย

ป่าชุมชนดงใหญ่ บ้านวังอ้อม ตำบลหัวดอน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วิธีการดำเนินงาน แบ่งการวิจัยเป็น 2 ระยะ

ระยะที่ 1

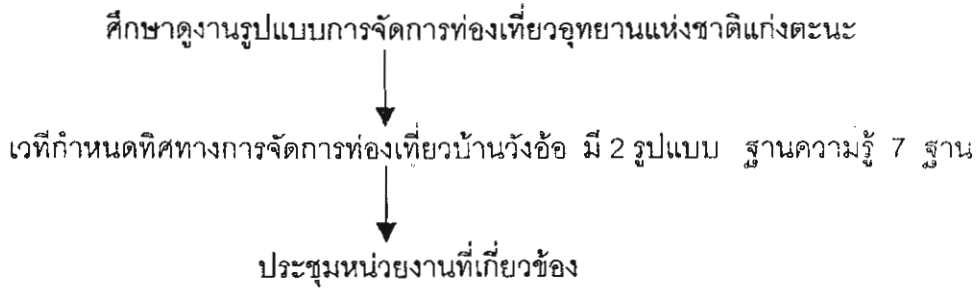
ประชุมชี้แจงโครงการ

การเก็บรวบรวมข้อมูลบริบทชุมชน

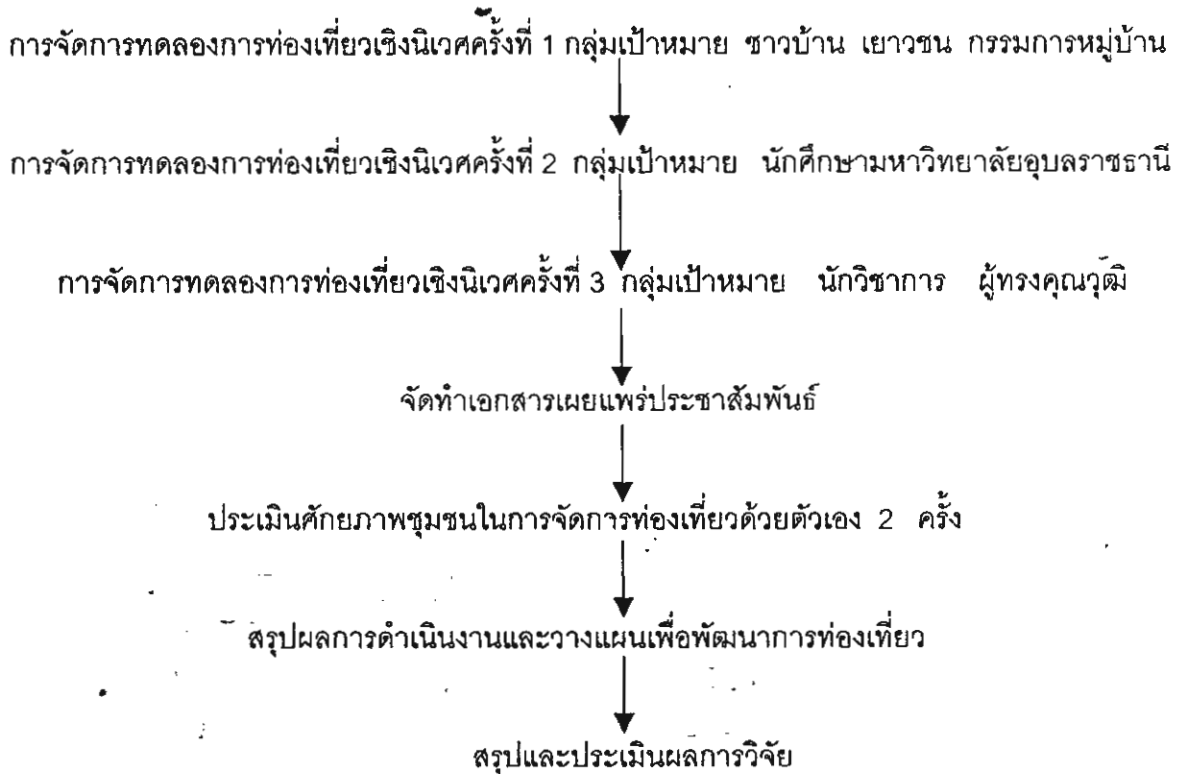
สำรวจศักยภาพชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติ

ศึกษาดูงานรูปแบบการท่องเที่ยวบ้านโคกโก่ง จังหวัดกาฬสินธุ์

ระยะที่ 2

ระยะเวลาศึกษาวิจัย ดำเนินการ 1 ปี 6 เดือน (1 เมษายน 2545 ถึง 20 สิงหาคม 2546)

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้รู้แหล่งทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนที่มีศักยภาพที่ใช้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
2. ชุมชนได้รูปแบบและแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบยั่งยืน
3. ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการวางแผนและดำเนินการการท่องเที่ยว
4. การจัดการส่งเสริมการท่องเที่ยวในบริเวณป่าดงใหญ่ เป็นการกระจายรายได้สู่ชนบทแบบยั่งยืน ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมพื้นบ้านของชุมชน
5. ชาวบ้านเกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้และสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างเป็นระบบ